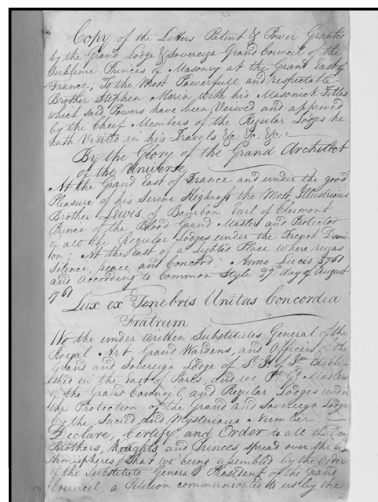

Περὶ των Χειρογράφων Francken

Δρ Λέανδρος Λεφάκης¹

Ουδείς αμφισβητεί ιστορικά τα γεγονότα που οδήγησαν στη γένεση του Αρχαίου και Αποδεδεγμένου Σκωτικού Τύπου (Α.Α.Σ.Τ.) το 1801 στο Τσάρλεστον της Νότιας Καρολίνας. Ομοίως, ουδείς δύναται να αμφισβητήσει ποιοι ήταν οι ιδρυτές του νέου αυτού Τεκτονικού τύπου, ο οποίος ταχέως εξαπλώθηκε σε αμφότερα τα ημισφαίρια. Δεν ισχύει όμως το ίδιο και για τους γεννήτορες του Α.Α.Σ.Τ., για τους οποίους –παρά τις τόσες επίμοχθες μελέτες– συνεχίζει να υφίσταται μία μάλλον «ομιχλώδης γενεαλογία». Μία αξιόλογη προσπάθεια για την γνωσιολογική προσέγγιση του καλούμενου «Τύπου της Τελειοποίησης» ή «Τύπου του Morin» ή, ακόμη ορθότερα, «Τάγματος» ή «Τάξεως του Βασιλικού Μυστικού» («Order of the Royal Secret»)² περνά μέσα από την βιογραφία του Henry Andrew Francken και των περίφημων χειρογράφων του. Στα ήδη τέσσερα σωζόμενα χειρόγραφα η ιστορική έρευνα οφείλει να συμπεριλάβει και ένα ακόμα (χωρίς να αποκλείεται η μελλοντική εξεύρεση και άλλων), το οποίο είναι γνωστό ως «Χειρόγραφο Baylot» ή «Χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου», το οποίο ορθώς πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι χρονικά προγενέστερο όλων των Χειρογράφων Francken. Ίσως, πρόκειται για το πρωτότυπο ή ένα από τα κείμενα από τα οποία αντεγράφη το πρωτότυπο το οποίο χρησιμοποίησε ο Francken για να συνθέσει τα χειρόγραφα του.

Η Χάρτα του Morin (αντίγραφο), περ. 1768, Παρίσι. (Συλλογή Τεκτονικού Μουσείου και Βιβλιοθήκης, Lexington.)

1. Ευχαριστίες οφείλει ο γράφων προς τους Stephen Brent-Morris, εκδότη του *Scottish Rite Journal* για λογαριασμό του Υπάτου Συμβουλίου της Νοτίου Δικαιοδοσίας των Η.Π.Α. και Pierre Mollier, Διευθυντή της Βιβλιοθήκης της Μεγάλης Ανατολής της Γαλλίας για την ευγενή διάθεση του προσωπικού τους αρχαιακού υλικού και, ιδίως, σπάνιων φωτογραφιών και τεκμηρίων από τα Χειρόγραφα Francken και το Χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου.
2. Ο όρος αυτός, ο οποίος εισήχθη από τον Alain Bernheim, τα τελευταία χρόνια κερδίζει περισσότερο έδαφος μεταξύ των επιστημόνων και ερευνητών του Α.Α.Σ.Τ.

Ποιος ήταν ο Francken

Ο Hendrick (Henry) Andriese (Andrew) Francken (Ερρίκος Ανδρέας Φράνκεν) γεννήθηκε –κατά πάσα πιθανότητα– στις Κάτω Χώρες το έτος 1720³. Δεν γνωρίζουμε κάτι περισσότερο γι’ αυτόν έως ότου φτάνει στην Ιαμαϊκή (Jamaica) τον Φεβρουάριο του 1757, ως Γάλλος υπήκοος. Εκεί αιτείται και λαμβάνει βρετανική υπηκοότητα στις 2 Μαρτίου του 1758. Εργάζεται για αρκετά χρόνια ως εμπειρογνώμων της Αστυνομίας και ως Αρχιφύλακας στο Δικαστήριο του εκεί Αντι-Ναυαρχείου⁴ (Court of Vice-Admiralty). Εκείνη την εποχή συναντάται με τον Etienne Morin (Ετιέν Μορέν), καθ’ ον χρόνο ο δεύτερος διαπλέει την Ιαμαϊκή και πριν φτάσει στον Άγιο Μάρκο (σημερινό Άγιο Δομίνικο–Santo Domingo) στις 20 Ιανουαρίου 1763. Είναι πλέον ασφαλές να υποθέσουμε ότι κατά τη γνωριμία τους είναι και οι δύο τέκτονες, μολονότι –όπως συμβαίνει και με τον Morin⁵– δεν γνωρίζουμε πότε μνήθηκε στον Τεκτονισμό⁶. Να σημειώσουμε, επίσης, ότι ο Morin ως ιδρυτής το 1745 της Σκωτικής Στοάς «*Les Elus Parfaits*»⁷ στο Μπορντώ αναπτύσσει έντονη διασύνδεση με τους τέκτονες της Καραϊβικής. Η δημιουργία της στοάς αυτής βασίστηκε στη λειτουργία ανώτερων βαθμών τους οποίους ο Morin θεωρούσε τους πιο αυθεντικούς με βάση τη «Σκωτική παράδοση».

Το έτος 1765 ο Francken διορίζεται διερμηνέας για την ολλανδική γλώσσα στο Δικαστήριο του Αντι-Ναυαρχείου, γεγονός που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι πράγματι γεννήθηκε στις Κάτω Χώρες ή σε κάποια ολλανδική αποικία και ότι η μητρική του γλώσσα ήταν η ολλανδική. Λόγω της νέας του απασχόλησης επισκέφθηκε τη Νέα Υόρκη όπου γνώρισε και νυμφεύθηκε την Johanna Low, η οποία καταγόταν από τη Νέα Υερσέη. Εν συνεχεία επέστρεψε στην Ιαμαϊκή.

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του από την Αγγλία προς το Port-au-Prince, μεταξύ των ετών 1763–1767⁸, ο Etienne Morin⁹ επισκέφτηκε το Κίνγκστον. Ως μία από

3. Αξίζει να μνημονευθεί η αναφορά του G.L. Prinsen (βλ. Henry Andrew Francken, *Latomia*, 142, 2009) σύμφωνα με την οποία διατηρείται στη βιβλιογραφία μια περιεργή ασάφεια και μυστικότητα όσον αφορά στον τόπο γεννήσεως του Francken, η δε σχετική έρευνα έχει σκοπίμως εμποδιστεί. Κατά την άποψη του ήταν πράγματι Ολλανδός, γεννημένος όμως στο Βέλγιο.
4. Πρόκειται για Βρετανικό Ναυτοδικείο άνευ ενόρκων το οποίο είχε την έδρα τους σε μία Αποικία και στο οποίο οι δικαστές ασκούσαν εξουσία επί αστικών υποθέσεων με αντικείμενο το ναυτικό δίκαιο, όπως διαφορές μεταξύ εμπόρων και μεταξύ ναυτικών. Οι δικαστές λάμβαναν το 5% των κατασχεθέντων εμπορευμάτων, εφόσον κάποιος κρινόταν ένοχος για λαθρεμπόριο.
5. Βλ. Λεφάκη Α.Κ., Ο Τύπος της Τελειοποίησης, *Ερεδώμ*, τ. 2–3, Απρίλιος 2014, 101–102.
6. Σύμφωνα με τον Jackson (Jackson A.C.F., *Rose Croix*, rev. ed., A. Lewis, London, 1987, 60) ο Francken πρέπει να ήταν τέκτων κανονικός κατά τον χρόνο γνωριμίας του με τον Morin.
7. Η Στοά αυτή, η οποία δημιουργήθηκε από τον Morin μετά τη σύγκρουσή του με τον Lamolère de Feuillas, δέχεται ως μέλη μόνον διδασκάλους τέκτονες και το γεγονός αυτό αποτελεί πρωτοτυπία που εισήγαγε ο ίδιος ο Morin, το ίδιο δε ζητείται να πράξουν και οι Στοές που προέρχονται από αυτήν. Βλ. Bernheim A., *Notes on early Freemasonry in Bordeaux (1732–1769)*, *AQC*, 101, 110–114.
8. Βλ. Hewitt A.R., *Another Francken Manuscript Rediscovered*, *Ars Quatuor Coronatorum*, 89, 1976, 208. Πρβλ. και Richardson Wright, *Freemasonry on the Island of Jamaica*, *Transactions of the American Lodge of Research*, vol. 3, no. 1, 1938–1939, 126–61. Είναι αληθές ότι σημαντικοί τέκτονες συγγραφείς αποφεύγουν να ορίσουν με χρονική ακρίβεια τον χρόνο συνάντησης Morin και Francken και τον διορισμό του δεύτερου ως «Αναπληρωτή Μέγα Γενικό Επιθεωρητή».
9. Αχλή επικρατεί αναφορικά με την πρώιμη τεκτονική ζωή του Morin. Κατά μία άποψη, μνήθηκε στο Μπορντώ, περίπου το 1741, στην Στοά της Γαλλίας (*Loge Française*), η οποία αργότερα μετονομάστηκε

τις πρώτες του ενέργειες ήταν να διορίσει τον Francken «Αναπληρωτή Μέγα Γενικό Επιθεωρητή για όλους τους Ανώτερους Βαθμούς των Ελευθέρων και Αποδεδεγμένων Τεκτόνων στις Δυτικές Ινδίες»¹⁰. Ο Francken συνεργάστηκε στενά με τον Morin και, μέχρι πρόσφατα αυτό που γνωρίζαμε ήταν ότι, το 1771 παρουσίασε ένα χειρόγραφο στο οποίο περιέχονταν τα τυπικά από τον 15° έως και τον 25° βαθμό του Τύπου της Τελειοποίησεως. Επίσης, γνωρίζαμε ότι ο Francken συνέγραψε τουλάχιστον δύο ακόμα παρόμοια χειρόγραφα, ένα το 1783 και ένα το 1786, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν οι βαθμοί από τον 4° έως και τον 25°. Μόλις λίγα χρόνια πριν το 2009 επανευρέθη και το από πολλά έτη αναζητούμενο τέταρτο χειρόγραφο το οποίο αποδίδεται στον Francken, το επονομαζόμενο σήμερα *Χειρόγραφο της Λαχώρης* ή *Χειρόγραφο Ahmed*.

Στις 12 Απριλίου 1764, μία Στοά, υπό το διακριτικό όνομα *Loge de Parfaits d'Écosse*, εγκαθιδρύθηκε στη Νέα Ορλεάνη και έγινε η πρώτη Στοά «ανώτερων βαθμών» στην Αμερικανική ήπειρο. Ο βίος της Στοάς *Loge de Parfaits d'Écosse*, όμως, ήταν βραχύς αφού, με τη Συνθήκη των Παρισίων¹¹ του προηγούμενου έτους, η Νέα Ορλεάνη είχε παραχωρηθεί στους Ισπανούς, ο βασιλικός οίκος των οποίων αντετίθετο σθεναρά στον Ελευθεροτεκτονισμό.

σε Française Élie Écossaise. Ορθότερη όμως είναι η άποψη ότι δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς μνηθήκε ο Morin στον Τεκτονισμό. Σε ένα γράμμα, το οποίο απευθύνεται από ένα Γάλλο τέκτονα, το 1750, προς τη μητέρα Στοά του Μπορντώ, αναφέρεται ότι αυτός είχε μνηθεί από τον Morin στα «μυστήρια της Σκωτικής Τελειοποίησεως» το 1744. Το 1745 ιδρύει τη Σκωτική Στοά «Les Elus Parfaits» στο Μπορντώ. Η πρώτη φορά που φαίνεται η υπογραφή του Morin σε πρακτικά Στοάς είναι στο βιβλίο επισκεπτών της Στοάς *L'Anglaise* της 3^{ης} Μαρτίου 1746. Εκ της υπογραφής του, τον Ιούλιο του 1746, συνάγουμε ότι είναι ένας εκ των συντακτών των κανονισμών της *La parfaite Loge d'Écosse de St Jean de Jérusalem* του Μπορντώ. Το 1747 εκλέγεται Σεβάσμιος της Στοάς *Parfaite Harmonie*. Την δεκαετία του 1750 ανευρίσκουμε τεκτονικά ίχνη του στο Παρίσι, στο Μπορντώ, αλλά και στη Μαρτινίκα και στον Άγιο Δομίνικο όπου επιχείρησε να εγκαθιδρύσει, στο Port-au-Prince μία Στοά ανώτερων βαθμών. Το 1759, ή το 1760, περίπου, επιστρέφει στη Γαλλία και υιοθετείται στη Στοά *La Trinité* των Παρισίων, όπου Σεβάσμιος ήταν ο Lacorne. Ο Morin, λόγω της ανάμιξής του, σύντομα έγινε ενεργό μέλος της *Υπάτης Μεγάλης Συνόδου των Πριγκίπων του Βασιλικού Μυστικού* (25^{ος} βαθμός). Το 1761, του απενεμήθη ο τίτλος του Μεγάλου Γενικού Επιθεωρητή και του εδόθη, διά της Χάρτας (Patente), η αρμοδιότητα να διαδώσει, ανά τον κόσμο, τις λεγόμενες «Σκωτικές Στοές», διορίζοντας Αναπληρωτές Μεγάλους Επιθεωρητές οι οποίοι με τη σειρά τους είχαν το δικαίωμα να απονέμουν τους βαθμούς του Τύπου της Τελειοποίησεως. Βλ. αναλυτικά Λεφάκη Λ.Κ., Ο Τύπος της Τελειοποίησεως, Ερεδώμ, τ. 2–3, Απρίλιος 2014, 102–103.

10. Στην αγγλική «*Deputy Inspector-General of all the Superior Degrees of Free and Accepted Masons in the West Indies*». Είναι, εν πάση περιπτώσει, αξιοσημείωτη η αναφορά σε «ελεύθερους και αποδεδεγμένους» τέκτονες, όροι που δεν χρησιμοποιούνταν στη γαλλική τεκτονική παράδοση όπως στην αντίστοιχη βρετανική. Ο Morin επιλέγει ενδεχομένως συνειδητά τους όρους αυτούς ως συνδυαστικό στοιχείο των Γάλλων και Βρετανών τεκτόνων των Δυτικών Ινδιών.
11. Η **Συνθήκη των Παρισίων**, επίσης γνωστή ως **Συνθήκη του 1763**, υπεγράφη στις 10 Φεβρουαρίου 1763 από τα βασίλεια της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ισπανίας, με τη συμφωνία της Πορτογαλίας, μετά τη νίκη της Βρετανίας επί της Γαλλίας και της Ισπανίας κατά τη διάρκεια του Επταετούς Πολέμου (1754–1763) στον οποίον συμμετείχαν οι περισσότερες από τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής και επηρέασε την Ευρώπη, Βόρεια Αμερική, Κεντρική Αμερική, την ακτή της Δυτικής Αφρικής, Ινδία και τις Φιλιππίνες. Η υπογραφή της Συνθήκης επίσημα έληξε τον Επταετή Πόλεμο, γνωστό ως το Γάλλο-Ινδικό Πόλεμο στο πολεμικό θέατρο της Βορείου Αμερικής, και σηματοδότησε την αρχή μιας εποχής βρετανικής κυριαρχίας εκτός Ευρώπης. Τα δύο έθνη επέστρεψαν μεγάλο μέρος των εδαφών που είχαν καταλάβει κατά τον πόλεμο, αλλά η Βρετανία απέκτησε το μεγαλύτερο μέρος κτήσεων της Γαλλίας στη Βόρεια Αμερική. Επιπλέον, η Μεγάλη Βρετανία συμφώνησε να προστατεύσει τον Καθολικισμό στον Νέο Κόσμο. Η Συνθήκη δεν περιλάμβανε την Πρωσία και την Αυστρία καθώς αυτές υπέγραψαν ξεχωριστή συμφωνία, τη Συνθήκη του Hubertusburg, πέντε ημέρες αργότερα.

Η Χάρτα με ημερομηνία 20 Δεκεμβρίου 1767 την οποία εξέδωσε ο Francken για την «Ineffable and Sublime Grand Lodge of Perfection» στο Albany.

Το 1767 ο Francken λαμβάνει άδεια από την εργασία του και ταξιδεύει εκ νέου στη Νέα Υόρκη, έχοντας μαζί του Χάρτα (Patent) η οποία φέρει ημερομηνία 20 Δεκεμβρίου 1767, με σκοπό τη δημιουργία μιας Στοάς Τελειοποίησης (Lodge of Perfection) στο Albany της Νέας Υόρκης η οποία θα έφερε το όνομα «Ineffable and Sublime Grand Lodge of Perfection» («Αφατος και Υπέρτατη Μεγάλη Στοά της Τελειοποίησης»)¹². Πρόκειται για την πρώτη φορά κατά την οποία οι βαθμοί της Τελειοποίησης αποδίδονται σε μία εκ των δεκατριών τότε υφιστάμενων Βρετανικών αποικιών. Η Χάρτα και τα πρώτα πρακτικά της Στοάς έχουν διασωθεί και φυλάσσονται σήμερα στα αρχεία του Υπάτου Συμβουλίου της Βόρειας Δικαιοδοσίας¹³. Σύμφωνα με τα πρακτικά αυτά η Στοά ανέστειλε οριστικά τη λειτουργία της στις 5 Δεκεμβρίου 1774 και αναβίωσε, από τον Giles Fonda Yates, το 1820 ή 1821 υπό την αιγίδα του Υπάτου Συμβουλίου της Νοτίου Δικαιοδοσίας, εν συνεχεία δε, το 1827, ετέθη υπό την αιγίδα του Υπάτου Συμβουλίου της Βορείου Δικαιοδοσίας¹⁴. Σύμφωνα με τον Mackey, στο Albany ο Francken θα

12. Jackson A.C.F., ό.π., 60.

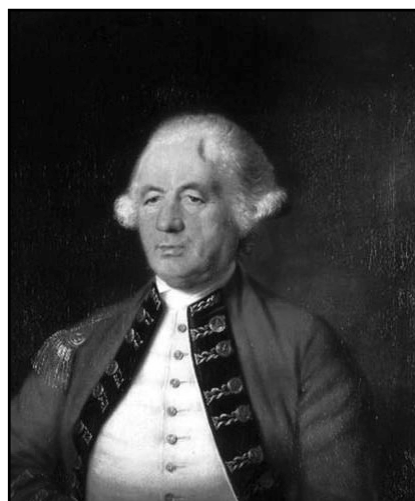
13. Βλ. Fox William L., *Lodge of the Double-Headed Eagle: Two centuries of Scottish Rite Freemasonry in America's Southern Jurisdiction*, University of Arkansas Press, 1997, 16.

14. Αξίζει να σημειωθεί ότι, προς απόδειξη μίας συμμαχίας με το Βερολίνο και το Φρειδερίκο τον Μεγάλο, στα πρακτικά της Στοάς του Albany της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1770 διαβάζουμε σε ένα σημείο: «ο Αδελφός Stringer, Αναπληρωτής Επιθεωρητής, γνωστοποίησε στο σώμα ότι είχε λάβει εντολή από τον Ιδρυτή για τη μετάδοση των Πρακτικών της Στοάς και της κατάστασης αυτής, στο Βερολίνο...». (Βλ. Λασπιάς Β., *Οι Ιστορικές μας Ρίζες*, Ερεδώμ τ. 1, Νοέμβριος 2012, 33.)

αφήσει ένα αντίγραφο του «Βιβλίου Κανόνων και Κανονισμών για τη λειτουργία των Στοών Τελειοποιήσεως» με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1762. Το έγγραφο αυτό σώζεται μέχρι και σήμερα, ενώ πολλοί συγγραφείς συχνά το συγχέουν με τα Συντάγματα του 1762.

Με ειδική άδεια του Francken, στις 2 Ιανουαρίου του 1768, ο Υπολοχαγός Augustin Prénost, του 60^{ου} Βασιλικού Αμερικανικού Συντάγματος, μνήθηκε στον Τύπο του Βασιλικού Μυστικού στο Albany. Τον Φεβρουάριο του 1774, στο Κίνγκστον, ο Francken απένειμε στον Prénost, ο οποίος είχε τώρα το βαθμό του Συνταγματάρχη, τον τίτλο του Αναπληρωτή Μεγάλου Γενικού Επιθεωρητή. Ο Prénost ήταν εκείνος που διόρισε νέους Αναπληρωτές και κατέστησε αργότερα προσιτό τον οργανωμένο Τύπο στην Σκωτία και στην Αγγλία.

Μετά τον θάνατο του Morin, το 1771, ο Francken θα αναλάβει τον ηγετικό του ρόλο στην ανάδειξη του νέου τεκτονικού τύπου¹⁵. Όσο βρισκόταν στη Νέα Υόρκη ο Francken μύησε στο σύστημα των ανώτερων βαθμών τον Moses Michael Hays, έναν έμπορο εβραϊκής καταγωγής, ο οποίος κατείχε τον βαθμό του Ιππότη Καδώς και, εν συνεχεία, τον διόρισε Αναπληρωτή Ύπατο Μέγα Επιθεωρητή. Σε αυτόν έδωσε ειδική εντολή όπως εγκαθιδρύσει Υπέρτατα Περιστυλία (Grand Charters) των Ιπποτών του Ηλίου και των Ιπποτών Καδώς στις Δυτικές Ινδίες και στη Βόρεια Αμερική. Ο Hays, το 1781, με τη σειρά του ονόμασε οκτώ Υπάτους Μεγάλους Επιθεωρητές, τέσσερις εκ των οποίων συμμετείχαν αργότερα στην εγκαθίδρυση του Σκωτικού Τύπου στη Νότια Καρολίνα. Αυτοί ήταν ο Isaac Da Costa, ο Abraham Forst, ο Joseph M. Myers, και ο Barend M. Spitzer. Ο Da Costa ήταν αυτός που τον Φεβρουάριο του 1783 στο Τσάρλεστον, εγκαθίδρυσε την «Υπερτάτη Μεγάλη Στοά της Τελειοποιήσεως» («Ineffable and Sublime Grand Lodge of Perfection»). Μετά τον θάνατό του Da Costa, τον Νοέμβριο του 1783, ο Hays διόρισε τον Myers ως διάδοχο του Da Costa, ο οποίος, μαζί με τους Forst και Spitzer δημιούργησαν συμπληρωματικά σώματα ανώτερων βαθμών στο Τσάρλεστον. Το 1801, τα σώματα αυτά ήταν τα μόνα λειτουργούντα για τον νέο Σκωτικό Τύπο στη Βόρεια Αμερική.

Augustine Prénost (πίνακας του Mather Brown)

Το 1782 ο Francken διορίστηκε επικεφαλής του Γραφείου Εποπτείας των Βασιλικών Εορτών (Revels), ενώ ήταν ταυτόχρονα υπεύθυνος και για τη θεατρική λογοκρισία¹⁶.

15. Αργότερα, το 1781 στο Τσάρλεστον ο Francken απένειμε βαθμούς στον Barend M. Spitzer, από τη Γεωργία. Το 1795 απενεμήθησαν οι βαθμοί στον Moses Cohen, ο οποίος τους απένειμε στον Hyman L. Long, το ίδιο έτος. Ο Long ήταν εκείνος ο οποίος, ως Αναπληρωτής Μέγας Γενικός Επιθεωρητής, έδωσε Δίπλωμα στον Κόμη Auguste de Grasse-Tilly και την ίδια ημερομηνία έδωσε Δίπλωμα στον πεθερό του de Grasse-Tilly, τον Jean Baptiste Delahogue, εξουσιοδοτώντας τον να ιδρύσει ένα τεκτονικό Σώμα στο Τσάρλεστον. Το σώμα αυτό πράγματι ιδρύθηκε στις 3 Ιανουαρίου του 1797. (Βλ. Λασιπιάς Β., Οι Ιστορικές μας Ρίζες, Ερεδών τ. 1, Νοέμβριος 2012, 34.)

16. Ο τίτλος του στην αγγλική ήταν «Master of Revels». Η θέση είχε αρχικά αρμοδιότητες μόνο για την εποπτεία

Η θέση αυτή του έδωσε αυξημένο κύρος, ενώ του επέτρεψε να είναι παρών σε όλα τα θεατρικά δρώμενα, τους χορούς και τις εορτές που παρευρίθοντο από τον Κυβερνήτη. Επίσης, του επέτρεψε να απολαμβάνει ένα ετήσιο εισόδημα περίπου 100 γκινέες¹⁷, το οποίο όμως αποδείχθηκε εξαιρετικά μικρό για τον Francken. Ένα χρόνο αργότερα (1783) ο Francken διορίστηκε Επιθεωρητής Τελωνείων, όπου και παρέμεινε μέχρι το 1790 όταν το Τελωνείο οριστικά μετεφέρθη από την Ιαμαϊκή. Ήταν 71 ετών, δύο φορές χήρος (η δεύτερη σύζυγός του είχε αποβιώσει το 1777) και οικονομικά κατεστραμμένος, όταν αναγκάστηκε να πωλήσει ό,τι είχε για να επιβιώσει και να μην φυλακιστεί για χρέη. Πράγματι, θα κατέληγε στη φυλακή εάν οι φίλοι του δεν οργάνωναν ένα φιλανθρωπικό κοντσέρτο για να τον ενισχύσουν. Η Βασιλική Εφημερίδα (Royal Gazette) της Ιαμαϊκής, στο φύλλο της με ημερομηνία 23 Μαρτίου 1793, έγραψε ότι ο Αρχιδικαστής της Ιαμαϊκής διόρισε τον Henry Andrew Francken Επίτροπο για τη λήψη ενόρκων βεβαιώσεων στην ενορία του Κίνγκστον¹⁸. Τον Σεπτέμβριο του 1794 ο Αναπληρωτής Κυβερνήτης Adam Williamson, ο οποίος να σημειωθεί ότι ήταν Επαρχιακός Μέγας Διδάσκαλος της Μεγάλης Στοάς των «Σύγχρονων» («Moderns»), διόρισε τον Francken βοηθό Δικαστή (Court of Common Pleas¹⁹) στο και το επόμενο έτος Επίτροπο στο Ανώτατο Δικαστήριο του Kingston στο Port Royal²⁰.

Στις 28 Δεκεμβρίου 1794 ο Francken συγγράφει τη διαθήκη του όπου αναφέρει επί λέξει:

«το φέρετρό μου να είναι από ξύλο ελάτου...βαμμένο μαύρο. Επιθυμώ να ταφώ με τα ρούχα που θα φοράω όταν πεθάνω, χωρίς το σώμα μου να πλυθεί και...χωρίς να περάσει από την εκκλησία».

Πεθαίνει στις 20 Μαΐου του 1795²¹ και θάβεται στο ίδιο Κοιμητήριο²² με τον Morin. Άφησε πίσω του τον υιό του Parker Bennett Francken of St Kitts και την κόρη του, Mary Long Goutrits²³.

των επισήμων εκδηλώσεων, ενώ αργότερα επεκτάθηκαν σε θέματα λογοκρισίας θεατρικών έργων.

17. Η γκινέα ήταν ένα χρυσό νόμισμα βάρους περίπου ενός τέταρτου της ουγγιάς (8.387 γραμ.) που κόπηκε στις Βρετανικές νήσους κατά την περίοδο 1663 και 1814. Ήταν το πρώτο αγγλικό χρυσό νόμισμα που κόπηκε μηχανικά και αρχικά άξιζε μία λίρα στερλίνα, ίσο με 21 σελίνια. Το όνομα προήλθε από την περιοχή της Γουινέας (Guinea) στη Δυτική Αφρική, από όπου προερχόταν μεγάλο μέρος του χρυσού που χρησιμοποιούνταν για να κοπεί. Αργότερα αντικαταστάθηκε ως η μονάδα του νομίσματος από τη λίρα στερλίνα (£) και σε μορφή νομίσματος από την χρυσή λίρα. Ακόμη και αφού έπαψε να κυκλοφορεί, το όνομα χρησιμοποιείται ακόμη για να υποδείξει το ποσό των 21 σελινιών ή 1.05 λίρες στερλίνες.
18. Βλ. αναλυτικά Richardson Wright, Freemasonry on the Island of Jamaica, Transactions of the American Lodge of Research, vol. 3, no. 1, 1938–1939, 126–161.
19. Ένα δικαστήριο εθνικού δικαίου στο αγγλικό νομικό σύστημα, το οποίο ασχολούνταν με αντιδικίες που δεν αφορούσαν το Στέμμα. Δημιουργήθηκε στα τέλη του 12^{ου} αιώνα από τον Ερρίκο II και αποτέλεσε ένα από τα κεντρικά αγγλικά δικαστήρια για περίπου 600 χρόνια. Έπαψε να υπάρχει στις 16 Δεκεμβρίου 1880, αφού είχε πρώτα συγχωνευθεί στο High Court of Justice το 1873.
20. Εξ αυτού του γεγονότος ο Jackson εξάγει το συμπέρασμα ότι ο Francken ήταν ενεργός τέκτων σε συμβολική Στοά στην Ιαμαϊκή.
21. Bernheim A., Questions about Albany, Heredom, vol. 4, 1995, 139–187.
22. Πρόκειται για την Ενοριακή Εκκλησία του Κίνγκστον (Kingston Parish Church). Δυστυχώς, ο τάφος του –όπως και του Morin– σήμερα δεν σώζονται, αφού τμήμα του Κοιμητηρίου δόθηκε, στα μέσα του προηγούμενου αιώνα, από την Ενορία για τη δημιουργία εμπορικού κέντρου. Τα οστά αμφοτέρων μεταφέρθηκαν και ετάφησαν σε ομαδικό τάφο.
23. Wright R., ό.π., 161.

Το Ύψατο Συμβούλιο της Νοτίου Δικαιοδοσίας λαμβάνοντας υπ' όψιν το έργο, τη συμβολή και την επιτυχία των Morin και Francken στην προώθηση του Σκωτικού Τύπου, θεώρησε ότι τους άξιζε ένας αδιάλειπτος φόρος τιμής και αναγνώρισης και, ως εκ τούτου, ανήγειρε το έτος 1973 μία επιτύμβια πλάκα στη μνήμη «[...]των προδρόμων και γεννητόρων του Αρχαίου και Αποδεδεγμένου Σκωτικού Τύπου της Βορείου Αμερικής και του Κόσμου[...]».

Ο Francken, όπως και ο Morin, συνέβαλαν στην ανάπτυξη των «ανώτερων βαθμών» στο Δυτικό ημισφαίριο. Οι γεμάτες ζήλο προσπάθειες και των δύο, για τόσα πολλά χρόνια, αποτέλεσαν το σημείο εκκίνησης που έθεσε κατ' ουσίαν τον Σκωτικό Τύπο σε μία δημιουργική τροχιά εξέλιξης, πρώτα στις Η.Π.Α. και στη συνέχεια στον υπόλοιπο κόσμο. Με προφητικό όραμα ενέπνευσαν σε σημαντικούς τέκτονες μία δυναμική ώθηση προκειμένου να εξαπλώσουν τον Σκωτικό Τύπο. Μετέφεραν τη γνώση κυριολεκτικά στο σκότος και πέρασαν σε άλλα χέρια τη μυητική φλόγα που συνεχίζει να φωτίζει το Σκωτικό Τύπο με μεγαλύτερη λαμπρότητα. Αυτό οδήγησε στα εξαιρετικά επιτεύγματα που απολαμβάνουμε σήμερα και για τα οποία οφείλουμε να είμαστε ευγνώμονες, ως κληρονόμοι μίας πλούσιας τεκτονικής κληρονομιάς²⁴.

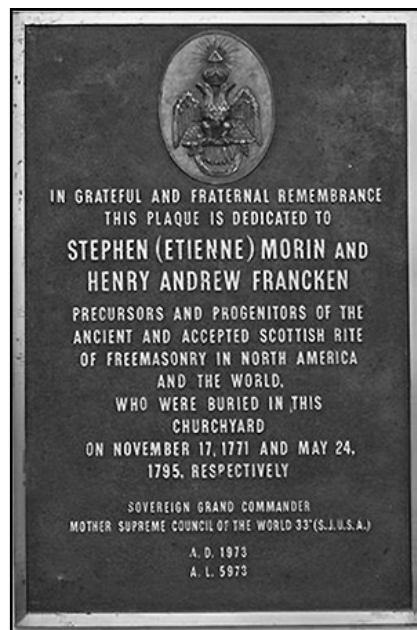
Παρά τον κοινό τους σκοπό ήταν αρκετά διαφορετικοί ως χαρακτήρες. Ενώ, ο Morin είχε αρκετούς εχθρούς, ο Francken είχε καλούς και πιστούς φίλους οι οποίοι τον συνέδραμαν όταν είχε σημαντικές οικονομικές δυσκολίες ως αναγνώριση «των υπηρεσιών του για το δημόσιο συμφέρον» και ουδέποτε τον εγκατέλειψαν καθ' όλη τη διάρκεια του βίου του.

Τα Τέσσερα Χειρόγραφα Francken

Μέχρι πρόσφατα οι τέκτονες ιστορικοί αναγνώριζαν την ύπαρξη τριών χειρογράφων. Το έτος 2009 ανακαλύφθηκε στο Πακιστάν ένα τέταρτο, από έτη χαμένο, χειρόγραφο το οποίο –αν και αχρονολόγητο– θεωρείται ότι είναι, το αρχαιότερο όλων.

α) Το Χειρόγραφο της βιβλιοθήκης της Ηνωμένης Μεγάλης Στοάς (Λονδίνο, περίπου 1786)

Το Χειρόγραφο το οποίο βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη της Ηνωμένης Μεγάλης Στοάς της Αγγλίας από το 1980 (κατόπιν δανείου από την Επαρχιακή Μεγάλη

Επιτύμβια πλάκα αφιερωμένη στους Morin και Francken (Kingston Parish Church)

24. Clausen H.C., Clausen's Commentaries on Morals and Dogma, Supreme Mother Council 33° Southern Jurisdiction, 1974.

Στοά του Lancashire), ανήκε αρχικά στον John Caird από το Εδιμβούργο (1815). Περιέχει 22 βαθμούς (4°–25°) και το κείμενο ομοιάζει κατά πολύ με το χειρόγραφο του 1783. Τα πρώτα μέρη που αναφέρονται στους βαθμούς της Τελειοποίησης είναι γραμμένα με βεβαιότητα διά χειρός Francken, το δεύτερο όμως μέρος, το οποίο αναφέρεται στα Συντάγματα του 1762, είναι γραμμένο από το χέρι άλλου. Μελέτες των υδατογραφιών του χαρτιού κατέδειξαν ότι μέρος του χειρογράφου είναι σε ολλανδικό χαρτί, ενώ το υπόλοιπο σε χαρτί από την περιοχή του Στρασβούργου. Η κατάσταση του Χειρογράφου είναι μάλλον κακή.

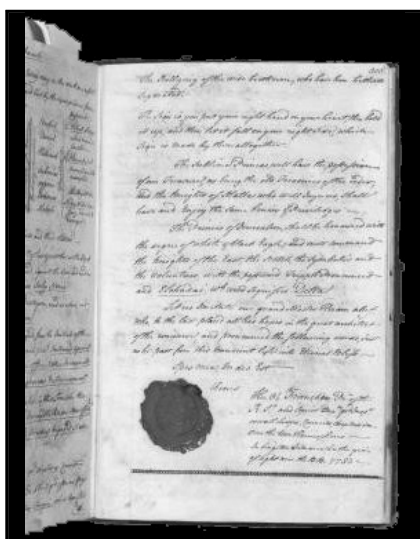
Το συγκεκριμένο Χειρόγραφο δεν φέρει χρονολογία, πλην όμως μία αναφορά στο κείμενο στο έτος 1786 μας επιτρέπει να εξαγάγουμε το συμπέρασμα ότι δεν μπορεί να είναι προγενέστερο του έτους αυτού. Όπως αναφέρθηκε, στο κείμενο του χειρογράφου συμπεριλαμβάνονται τα Συντάγματα του 1762, ενώ το κείμενο διακρίνεται από την ύπαρξη αρκετών λαθών στα τυπικά των επιμέρους βαθμών, καθώς και από μικρές διαφοροποιήσεις στους τίτλους των βαθμών²⁵.

Στην πίσω σελίδα του πρώτου φύλου αναγράφεται επί λέξει «ελήφθη από τον John Caird, Εδιμβούργο – Jas Caird, Λίβερπουλ 30 Αυγούστου 1815». Το κείμενο αυτό περιβάλλεται από μία χειρόγραφη σημείωση κάποιου M.A. Gage²⁶.

β) Το Χειρόγραφο του 1783 (Υπάτο Συμβούλιο Βορείου Δικαιοδοσίας– Lexington)

Πρόκειται για το πιο γνωστό Χειρόγραφο Francken, το οποίο βρίσκεται στην κυριότητα του Υπάτου Συμβουλίου της Βορείου Δικαιοδοσίας των Ηνωμένων Πολιτειών από το έτος 1935. Επαναπατρίστηκε από την Αγγλία, όπου βρέθηκε το 1855, μετά από αγορά από τον διάσημο τέκτονα συλλέκτη Enoch Terry Carson από την Πολιτεία του Οχάιο²⁷. Εν συνέχεια, αγοράστηκε από τον Samuel Crocker Lawrence, μετά δε τον θάνατό του περιήλθε στην κυριότητα της Μεγάλης Στοάς της Μασαχουσέτης. Εκεί βρέθηκε τυχαία το 1935 και δωρήθηκε στο Υπάτο Συμβούλιο.

Είναι γραμμένο εξ' ολοκλήρου διά χειρός Francken και περιλαμβάνει 22 βαθμούς, ήτοι από τον 4° έως τον 25° και φέρει χρονολογία 1783. Για το κοινό εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1935, με μέριμνα του Υπάτου Συμβουλίου της Βορείου Δικαιοδοσίας. Κρίνεται από πολλούς ιστορικούς²⁸ ως πληρέστερο του Χειρογράφου του 1771 μιας και περιέχει τα τυπικά όλων των βαθμών. Επίσης, περιέχει μία

Χειρόγραφο Francken, 1783. Συλλογή Τεκτονικού Μουσείου και Βιβλιοθήκης, Lexington.

25. Jackson A.C.F., ό.π., 38.

26. Βλ. Hamill J.M., A Third Francken MS of the Rite of Perfection, *Ars Quatuor Coronatorum*, 97, 1984, 200.

27. Αυτό αναφέρει το ίδιο έτος σε μία σημείωσή του το *London Freemasons' Magazine*.

28. Βλ. Mandleberg J., 3 ό.π., 3.

Χάρτα για τη δημιουργία της Συνόδου των Πριγκίπων του Βασιλικού Μυστικού που εγκαθίδρυσε ο Morin στην Ιαμαϊκή το 1770 (30 Απριλίου). Σύμφωνα με τη Χάρτα αυτή ορίζεται ο William Winter, Βοηθός Κυβερνήτη της νήσου και Επαρχιακός Μέγας Διδάσκαλος της Ιαμαϊκής (Μεγάλη Στοά των «Σύγχρονων»), ως «*Πρόεδρος και Μέγας Ταξίαρχος όλων των Μεγάλων Περιστευτών, Συμβουλιών και Συνόδων*»²⁹.

γ) Το Χειρόγραφο του 1771 (Ύπατο Συμβούλιο Αγγλίας και Ουαλίας – Λονδίνο)

Ανακαλύφθηκε το 1976 και σήμερα ανήκει στο Ύπατο Συμβούλιο της Αγγλίας και της Ουαλίας. Φέρει χρονολογία 1771, αποτελείται από 252 σελίδες και στο κείμενό του αναφέρονται οι βαθμοί από τον 15° έως και τον 25°. Όμως, οι 12 σελίδες που σύμφωνα με τα περιεχόμενα αναφέρονται στον 25° βαθμό έχουν αφαιρεθεί³⁰. Στη ράχη του χειρογράφου αναγράφεται «*Χειρόγραφο Τυπικό του μεταστάντος Συνταγματάρχου Graham of Claverhouse*», ενώ μία σημείωση εντός του χειρογράφου αναφέρει ότι αυτό ανήκε κατά το παρελθόν στον Λοχαγό Graham of Dyrnie and Claverhouse, ο οποίος μετά από ένα διάστημα παραμονής στις Δυτικές Ινδίες επέστρεψε στη Σκωτία³¹ φέρνοντας μαζί του το πολύτιμο χειρόγραφο.

Ο λόγος που το συγκεκριμένο Χειρόγραφο δεν είναι πλήρες, αλλά αναφέρεται μόνον στους βαθμούς από τον 15° έως και τον 25° οφείλεται –κατά πάσα πιθανότητα– στο γεγονός ότι οι βαθμοί 4°–14° δεν είχαν ακόμα μεταφραστεί από τα γαλλικά ή ότι απλώς το πρώτο τμήμα του χειρογράφου δεν έχει ακόμα βρεθεί.

Το Χειρόγραφο περιλαμβάνει ένα αντίγραφο του Κανονισμού Λειτουργίας (Constitutions) της Στοάς Τελειοποίησεως που ίδρυσε ο Francken στο Albany της Νέας Υόρκης για λογαριασμό του Morin το 1767. Επίσης, περιλαμβάνει αντίγραφο των Συνταγμάτων του 1762 (ως παράρτημα V) και Κανονισμούς για τη Λειτουργία όλων των κανονικών Στοών Τελειοποίησεως με ημερομηνία 25 Αυγούστου 1762.

Η αναφορά στα *Μεγάλα Συντάγματα του 1762* αρχίζει ως εξής:

*«Τα Συντάγματα και οι Γενικοί Κανονισμοί συνετάχθησαν στην Πρωσία και τη Γαλλία στις 7 Σεπτεμβρίου 1762 υπό εννέα Επιτρόπων προς τούτο ορισθέντων υπό του Υπάτου Μεγάλου Συμβουλίου των Εξοχωτάτων Πριγκίπων του Βασιλικού Μυστικού, εν τη Μεγάλη Ανατολή της Γαλλίας. Ως εκ τούτου, προς την απόφασιν της ως άνω ημερομηνίας διά να τηρώνται υπό των Μεγάλων Συμβουλιών των Εξοχωτάτων Πριγκίπων της Γαλλίας και της Πρωσίας, ως και υπό πάντων των ιδιαιτέρων Συμβουλιών και των Μεγάλων Επιθεωρητών, των συσταθέντων εις τα δύο ημισφαίρια»*³².

Βεβαίως, ουδείς αμφιβάλλει πλέον ότι τέτοιο Ύπατο Μέγαλο Συμβούλιο των Εξοχωτάτων Πριγκίπων του Βασιλικού Μυστικού δεν υπήρχε το 1762, ούτε στη Γαλλία

29. «*President and Grand Commander of all Grand Chapters, Councils and Consistories*».

30. Mandleberg J., ό.π., 32. Μάλιστα, το οξύμωρο είναι ότι στην αρχή το χειρόγραφο ήταν άρτιο. Η αφαίρεση έγινε λίγο μετά την άφιξη του χειρογράφου στα γραφεία του Υπάτου Συμβουλίου της Αγγλίας και της Ουαλίας. (βλ. Prinsen G.L., Henry Andrew Francken, εις Latomia, 142, 2009.)

31. Hewitt A.R., Another Francken Manuscript Rediscovered, *Ars Quatuor Coronatorum*, 89, 1976, 208–209.

32. Για το κείμενο στην αγγλική βλ. Jackson A.C.F., ό.π., 48.

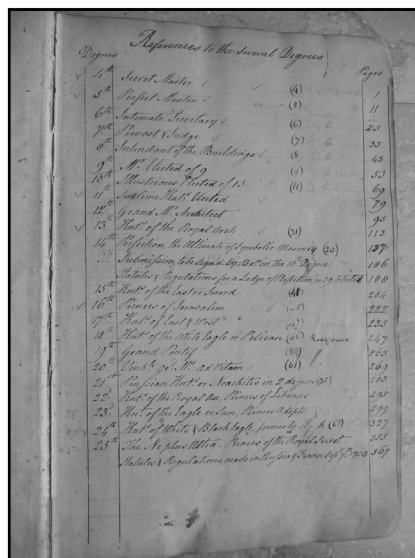
δ) Το Χειρόγραφο της Λαχώρης (περίπου 1780)

Το εικαζόμενο ως αρχαιότερο, είναι ίσως και το πλέον άρτιο σε περιεχόμενο. Θεωρείται ότι βρίσκεται σε ιδιαίτερα καλή κατάσταση, μολονότι δεν συντηρήθηκε ποτέ.

Το χειρόγραφο αυτό επανευρέθη το 2009 στη Λαχώρη του Πακιστάν. Από τα υδατογραφήματά του συμπεραίνουμε ότι χρονολογικά κατατάσσεται μετά το 1780. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα γνωρίζουμε ότι ανήκε στον Alexander Deuchar, έναν Σκώτο Τέκτονα, ιδιαίτερα ενεργό στους ανώτερους βαθμούς³⁵. Αργότερα, το χειρόγραφο βρέθηκε στο Punjab από τον τέκτονα Henry J. Whympre. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα βρισκόταν στη βιβλιοθήκη της Περιφερειακής Μεγάλης Στοάς του Punjab (όπου δωρήθηκε από τον Whympre), πριν ενσωματωθεί, στη δεκαετία του 1920, σε άγνωστες ιδιωτικές συλλογές. Σήμερα ανήκει στην κυριότητα του Naveed Ahmed. Πρόκειται για το χειρόγραφο με την πλέον συνεπή αναφορά στο αρχικό κείμενο, αλλά και το πιο ανεπτυγμένο περιεχόμενο.

Στο χειρόγραφο αυτό αναλύονται τα τυπικά των βαθμών 4^ο-25^ο, περιέχεται η αναφορά σε Συντάγματα που ομοιάζουν με αυτά του 1762.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι στα αρχεία της Ηνωμένης Μεγάλης Στοάς υπήρχε για

Χειρόγραφο Λαχώρης (αναφορές στους επιμέρους βαθμούς-σελίδα περιεχομένων).

ομοιάζει με τα Συντάγματα και τους Γενικούς Κανονισμούς για τη διοίκηση Στοών στη Γαλλία και τους κανονισμούς τους με τη Μεγάλη Στοά του έτους 1763.

35. Βλ. Waite A.E., *New Encyclopedia of Freemasonry*, 1921, 231-232, όπου αναφέρεται: «Το 1811-1812, ο Αλέξανδρος Deuchar, Διοικητής του Στρατοπέδου του Εδιμβούργου, υπ. αριθ. 31, της πρώτης Μεγάλης Δικαιοδοσίας, εγκαθίδρυσε ένα σχισματικό σώμα κατά τη μορφή και τον τίτλο του Μεγάλου Συγκαθέδρου της Σκωτίας. Λέγεται ότι, ανέλαβε το αξίωμα του ισοβίου Μεγάλου Διδασκάλου, παρά τη δυσарέσκεια των συνεργατών του. Το Συγκάθεδρο φαίνεται ότι είχε σχεδόν διαλυθεί το 1830. Το 1836 αναμορφώθηκε, απομακρύνθηκε από τις Τεκτονικές του αρχές και αναγνώρισε την ιδιότητα του μέλους σε μη Τέκτονες, συμπεριλαμβανομένου του Επισκόπου του Aberdeen και του Δούκα του Leeds».

Ο Αλέξανδρος Deuchar είχε μεγάλο ενδιαφέρον διά την αναβίωση του Τάγματος των Σκώτων Ιπποτών του Ναού. Το νέο Τάγμα άρχισε να λειτουργεί το 1805 όταν έλαβε χάρτη λειτουργίας από το *Early Grand Encampment of Ireland* (το οποίο ωριότερα ήταν γνωστό ως *The High Knight Templars of Ireland Lodge*), υπό το όνομα *Edinburgh Encampment No. 31*. Αργότερα μετονομάστηκε σε *Grand Assembly of Knights Templar in Edinburgh*. Μερικά χρόνια αργότερα, το 1809, ο Deuchar ζήτησε Ιδρυτικό Χάρτη από τον Δούκα του Kent, Μεγάλο Διδάσκαλο του Τάγματος της Αγγλίας (Order of England) για ένα Μεγάλο Συγκάθεδρο. Ο Ιδρυτικός Χάρτης εξεδόθη στις 19 Ιουνίου 1811 για τη δημιουργία του «*Grand Conclave of Knights of the Holy Temple and Sepulcher, and of St. John of Jerusalem, H.R.D.M. + K.D.S.H.*» («Μεγάλο Συγκάθεδρο Ιπποτών του Ιερού Ναού και Παναγίου Τάφου και στου Αγ. Ιωάννου της Ιερουσαλήμ, Ερεδώμ + Καδώς»). Ο αδελφός του Deuchar, Δαβίδ, ο οποίος πολέμησε στον Ιβηρικό πόλεμο (1808-1814), κατά τη διάρκεια της εκστρατείας στην Πορτογαλία αφαίρεσε τον Σταυρό από την Αγία Τράπεζα της εκκλησίας των Ναϊτών του κάστρου Tomar που είχε καταστραφεί από τους Γάλλους και τον παρουσίασε κατά την εγκαθίδρυση του Συγκαθέδρου.

δεκαετίες το χειρόγραφο αυτό σε μικροφίλμ, καταχωρημένο όμως υπό τα στοιχεία «*Τύπος των 25 βαθμών*» και χωρίς αναφορά συγγραφέα. Αυτός ήταν ο λόγος που διέλαθε της προσοχής των ερευνητών, οι οποίοι συνήθως αναζητούσαν αποτελέσματα με βάση το λήμμα «*Francken*».

Το Χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου³⁶ του 1764 (ή Χειρόγραφο Baylot)

Δικαίως αναφέρει ο Jackson³⁷ ότι «... είναι δύσκολο να αποφανθούμε ποιος άλλος πλην του *Morin* θα μπορούσε να συγγράψει τα *Μεγάλα Συντάγματα του 1762* και να δημιουργήσει αυτό που ευρέως έμεινε γνωστό ως *Τύπος της Τελειοποίησης, πλην του ιδίου του Morin*». Πράγματι, για πολλά χρόνια δεν υπήρχαν στη Γαλλία ίχνη εγγράφων που να ομοιάζουν με τα Χειρόγραφα *Francken*, όπως πολύ λογικά θα ανέμενε ο οιοσδήποτε επιμελής ιστορικός. Μοναδική, ίσως, εξαίρεση είναι το λεγόμενο *Χειρόγραφο Baylot* ή *Χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου* (Αϊτή) το οποίο φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας. Το χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου έχει μία ουσιαστική και θεμελιώδη διαφορά από τα αντίστοιχα του *Francken*. Έχει συνταχθεί στη γαλλική γλώσσα. Από δε τον τρόπο γραφής ορισμένων βαθμών, ήτοι κείμενο με σημειώσεις οι οποίες εν συνεχεία ενσωματώθηκαν στο κύριο κείμενο των Χειρογράφων *Francken*, μας επιτρέπεται να υποθέσουμε ότι είναι προγενέστερο αυτών³⁸ κατατασσόμενο χρονολογικά μεταξύ των ετών 1763 και 1764.

Το χειρόγραφο αυτό, το οποίο φέρεται ότι ανήκε –μαζί με άλλα τεκτονικά και θεουργικά τυπικά– στον *Martinez de Pasqually*, αποκτήθηκε από τον *Jean Baylot*³⁹ και δωρήθηκε στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, όπου καταχωρήθηκε και φυλάσσεται υπό στοιχεία FM 15. Ορισμένοι τέκτονες συγγραφείς επεχείρησαν εξ αρχής να παρουσιάσουν τα τυπικά τα οποία περιέχονται στο *Χειρόγραφο Baylot* ως αρχαιότερα από τα περιγραφόμενα στα *Χειρόγραφα Francken*. Επομένως, εξ αρχής θεωρήθηκε κεφαλαιώδους σημασίας να χρονολογηθεί το χειρόγραφο αυτό και να βρεθεί ποιος είναι ο συντάκτης του.

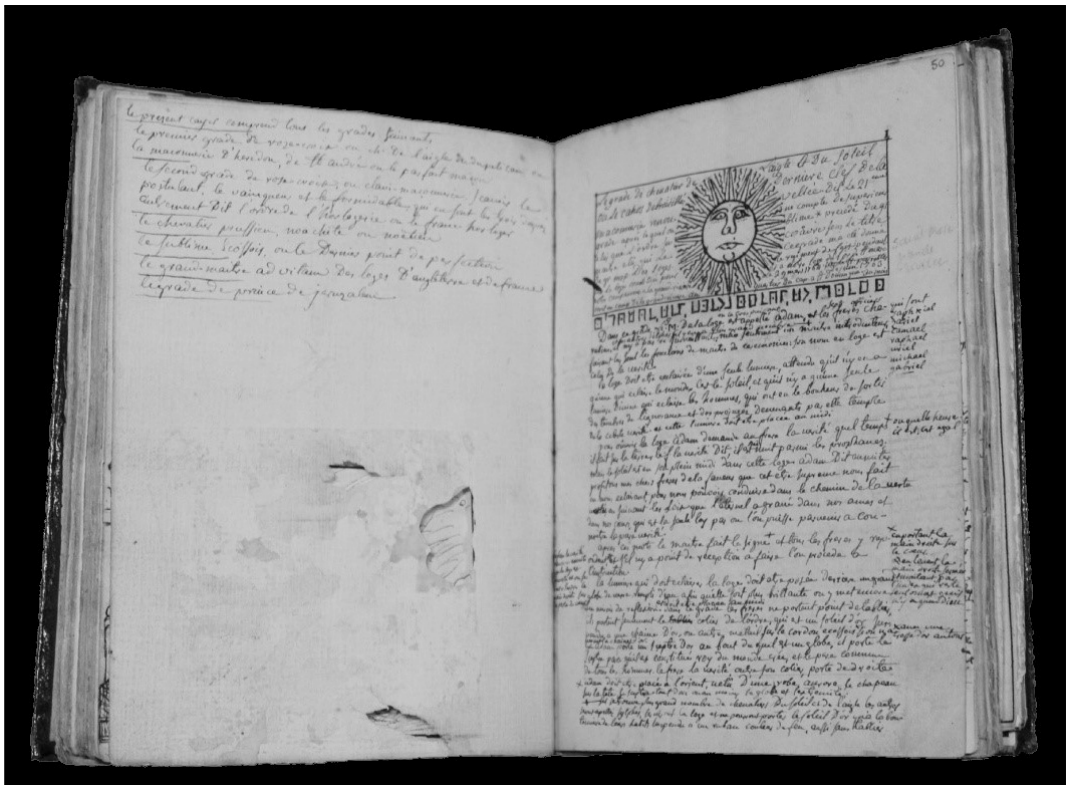
Αν επιχειρήσουμε μία βραχεία σύγκριση μεταξύ των Χειρογράφων *Francken* και του συγκεκριμένου, είναι πρόδηλο ότι διαφέρει κατά πολύ από τα καλώς δομημένα χειρόγραφα του 1771 και του 1783, καθώς και από το *Χειρόγραφο της Λαχώρης* που βρέθηκε πρόσφατα, τα οποία είναι προσεκτικά καλλιγραφημένα και παρουσιάζουν με ακρίβεια την ιεραρχία του Τύπου. Αυτός είναι και ο λόγος που αρκετοί τέκτονες ειδικοί

36. Santo Domingo

37. Jackson A.C.F., ό.π., 51.

38. Βλ. κατωτ. συγκριτικές παρατηρήσεις.

39. Ο *Jean Baylot* (1897–1976) υπήρξε σημαντικός Γάλλος συνδικαλιστής, αντιστασιακός, Επίτροπος της Αστυνομίας και πολιτικός. Ήδη από το 1938 ήταν μέλος του Συμβουλίου της Μεγάλης Ανατολής της Γαλλίας και πρόσθετος Μέγας Διδάσκαλος αυτής κατά τη δεκαετία του 1950. Μετεπήδησε στην Εθνική Μεγάλη Στοά της Γαλλίας, στην οποία υπήρξε Μέγας Ρήτωρ (1961), Β' Μέγας Επόπτης (1963-1965) και Επαρχιακός Μέγας Διδάσκαλος της *Guyenne* (1965–1968). Μαζί με τους *Paul Naudon*, *Jean Granger*, *Pierre Mariel*, *Jean Saunier* και άλλους εγκαθίδρυσαν το έτος 1964 την περίφημη ερευνητική Στοά «*Villard de Honnecourt*» υπ' αριθμ. 81. Υπήρξε επίσης Μέγας Διδάσκαλος του *Μεγάλου Ηγουμενείου της Γαλλίας* (*Grand Prieuré des Gaules*).

Το Χειρόγραφο του Santo Domingo (βαθμός Ιππότη του Ηλίου). Διακρίνεται το κυρίως κείμενο και οι πολλές προστεθείσες στα περιθώρια σημειώσεις του συντάκτη.

αντιτάθηκαν εξ αρχής σε οποιαδήποτε σχέση μεταξύ των Χειρογράφων Francken και αυτού, ιδίως λόγω της αναφοράς σε βαθμούς που ουδέποτε ανήκαν στην παράδοση της Τελειοποιήσεως, όπως οι βαθμοί του «Σκάτου της Τριαδικής θρησκείας»⁴⁰, του «Πατριάρχου των Σταυροφοριών», του «Ιππότη του Λέοντος», καθώς και θεουργικά τυπικά του Τάγματος των Εκλεκτών Ιερέων (Elus Coens – Elect Coens)⁴¹.

Το εισαγωγικό σημείωμα στον βαθμό του Ιππότη του Ηλίου μας επιτρέπει να τοποθετήσουμε χρονολογικά το χειρόγραφο:

«Ο βαθμός του Ιππότη του Αετού και του Ηλίου... αποτελούν την τελική κλειδα της αναγεννηθείσας Τεκτονικής. Καλείται 21^{ος} βαθμός μετά τον οποίον ο μόνος ανώτερος είναι η Υπερτάτη Τάξις στην οποία προΐσταται ο εκλεγείς Μέγας Διδάσκαλος⁴² ο οποίος την καλύπτει υπό την ιδιότητα

40. «Scottish Trinitarian»

41. Βλ. Mollier P., The 1764 Santo Domingo Manuscript: A Reflection of the French Original of the Francken Manuscript, Ritual, Secrecy, and Civil Society, Volume 2, Number 2, Winter 2014, 3. Να τονιστεί ότι ο Martinez de Pasqually, ιδρυτής του Τάγματος των Εκλεκτών Κοέν (Ordre de Chevaliers Maçons Élus Coëns de l'Univers) επίσης έζησε στο Μπορντώ και ταξίδεψε στην Αϊτή στα τέλη της δεκαετίας του 1760, επομένως είναι πιθανόν οι δύο αυτοί βαθμοί να προστέθηκαν αργότερα. Βλ. Collection des Rituels des Martinez de Pasqually, Latomia, 214f, 2006.

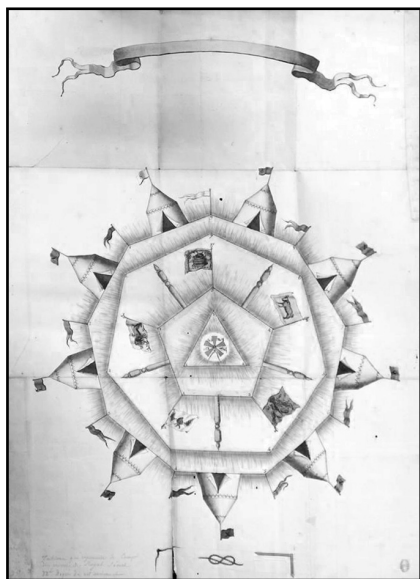
42. Αυτή η περιπλοκή διατύπωση εν πρώτοις μας δίνει την ακόλουθη διαδοχή στην κορυφή του συστήματος: *Ιππότης του Ηλίου, Μέγας Εκλεκτός [Διδάσκαλος] Μέγας Επιθεωρητής* (το παραδοσιακό όνομα του Ιππό-

του ως Μέγας Επιθεωρητής των Στοών... Ο βαθμός ούτος μου απενεμήθη από τη Στοά που αποτελείτο από μέλη του Συντάγματος Foix, καθ' όν χρόνο στρατοπεδεύαμε δίπλα στον μεγάλο ποταμό, ήτοι στις 29 Μαρτίου 1764...εν Ανατολή Αγίου Μάρκου από τον Αδελφό Peyrottes...Santo Domingo, Ιούνιος 1763 [1764;]»

Επίσης, στο τέλος του Χειρογράφου διαβάζουμε:

« En Ανατολή Port-au-Prince τη 9^η Μαΐου 1768».

Από όλα αυτά τα στοιχεία μπορεί να εξαχθεί με ασφάλεια το συμπέρασμα ότι η πηγή του χειρογράφου είναι ένας Γάλλος προφανώς στρατιωτικός του συντάγματος Foix

Χειρόγραφο του Santo Domingo (25ο βαθμός του Πρίγκιπος του Βασιλικού Μυστικού).

που βρέθηκε στον Άγιο Δομίνικο και εν συνεχεία παρέμεινε στο νησί. Πράγματι, το συγκεκριμένο σύνταγμα πεζικού εστάλη στον Άγιο Δομίνικο το έτος 1760, επέστρεψε δε στη Γαλλία τον Ιούλιο του 1765. Σύμφωνα με τον Pierre Mollier, το χειρόγραφο φαίνεται ότι έχει ολοκληρωθεί ανάμεσα στα έτη 1764 και 1768⁴³. Όπως και να έχει η κατάσταση, χρονολογικά το Χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου δεν παύει να είναι ένα εξέχουσας σημασίας έγγραφο και σημαντική πηγή πληροφοριών για τις απαρχές του Σκωτικού Τύπου. Γι' αυτό και δικαίως χαρακτηρίστηκε ως η γαλλική εκδοχή του Χειρογράφου Francken⁴⁴. Παρουσιάζει μια σειρά βαθμών, οι οποίοι όλοι γεννήθηκαν και εξελίχθηκαν στη Γαλλία πριν εξαχθούν στην Καραϊβική.

Παρά ταύτα, πρέπει να επισημανθεί ότι το κείμενο του Χειρογράφου Baylot δεν εμφανίζει την πληρότητα και την ακρίβεια των Χειρογράφων Francken. Μοιάζει περισσότερο με σημειώσεις

εργασίας και όχι με συλλογή τυπικών. Αναφέρεται στους περισσότερους βαθμούς του Τύπου της Τελειοποίησης, αρχής γενομένης από αυτόν του Μυστικού Διδασκάλου⁴⁵, αλλά και σε αρκετούς άλλους. Στο κείμενο, όμως, υπάρχουν ασυνέχειες, διαγραφές, κακή χρήση των κεφαλαίων, καθώς και πολλαπλές παραπομπές. Αυτό δε που είναι

του Καδώς) και η «Υπερτάτη Τάξις» την οποία ο συγγραφέας δεν τολμά να ονομάσει, αλλά η οποία πρέπει να αναφέρεται στη «Σύννοδο των Υπερτάτων Πριγκίπων» που περιγράφεται αμέσως μετά από το τυπικό του Καδώς στο χειρόγραφο.

43. Βλ. Mollier P., *Nouvelles Lumières sur la Patente Morin et le Rite de Perfection, Renaissance Traditionnelle*, 110–111 (1997): 125–127 (δεύτερη έκδοση 1804–2004 *Deux siècles de Rite Écossais Ancien Accepté en France*, Paris, Dervy, 2004. Πρβλ. και Trébuchet L., *De l'Écosse à l'Écossisme, fondements historiques du Rite Écossais Ancien Accepté*, t.2, Floraison des grades écossais, 1:148–151 καθώς και vol. 2, 683–931.
44. «*En d'autres mots, il s'agit en quelque sorte de l'original français du Manuscrit Francken!*», βλ. Mollier P., *Deux siècles de Rite Écossais Ancien Accepté en France*, Paris, Dervy, 2004, 39–40.
45. Mollier P. & Léchelle J., *Le Manuscrit Saint-Domingue 1764 à la source du manuscrit Francken—I. Le grade de Maître Secret*, Renaissance Traditionnelle, 113, 1998, 31–45.

εντυπωσιακό είναι ότι, όσον αφορά το Τυπικό του βαθμού του Ιππότου Καδώς, τούτο είναι λέξη προς λέξη πανομοιότυπο με το τυπικό του ίδιου βαθμού όπως αναφέρεται στο Χειρόγραφο Francken του 1783. Το γεγονός αυτό είναι εξαιρετικής σημασίας αν σκεφτεί κανείς ότι από τα 20 περίπου τυπικά Καδώς του 18^{ου} αιώνα, που έχουν διασωθεί, μόνον αυτά τα δύο είναι अपαράλλαχτα⁴⁶.

Οι τεκτονικοί βαθμοί των Χειρογράφων και το περιεχόμενό τους

Ο Τύπος της Τελειοποίησης ή Τύπος του Βασιλικού Μυστικού αναπτύχθηκε από τον Morin (αν και ο ίδιος δεν χρησιμοποίησε ποτέ τον όρο «τελειοποίηση» για να προσδιορίσει το σύστημα βαθμών που δημιούργησε) και κατεγράφη από τον Francken στα Χειρόγρατά του. Στην καταγραφή αυτή, ήτοι στο Χειρόγραφο του έτους 1771, λείπει το πλήρες κείμενο των βαθμών που αναφέρονται στην παράδοση της ανέγερσης του Ναού του Σολομώντα (4^{ος} έως 14^{ος}), υπάρχει όμως η πρώτη ολοκληρωμένη εμφάνιση τυπικών από τον 15^ο μέχρι και τον 25^ο. Τέτοια ολοκληρωμένη καταγραφή ερείδεται εάν υπάρχει την εποχή εκείνη στη Γαλλία, όπως θα ήταν λογικό κάποιος να θεωρήσει. Άλλωστε, έχει υποστηριχθεί ότι αρκετά χρόνια αργότερα (1769) το Υπέρτατο Περιστύλιο των Πριγκίπων Ροδοσταύρων θεωρεί τον 18^ο βαθμό ως την ανώτατη διαβάθμιση της τεκτονικής κλίμακας στη Γαλλία. Το ίδιο συμβαίνει και στην Αγγλία όπου ο βαθμός του Ιππότου Ροδοσταύρου θα παραμείνει ως *ne plus ultra* μέχρι την εισαγωγή του Αρχαίου και Αποδεδεγμένου Σκωτικού Τύπου από την Αμερική τον 19^ο αιώνα. Το ορθόν είναι ότι αποδεδειγμένα υπάρχει στη Γαλλία ολοκληρωμένη καταγραφή τυπικών και αυτό αποδεικνύεται από τα λεγόμενα «*Εγγραφα Sharp*» («*Sharp Documents*») στα οποία περιγράφονται πολλοί από τους βαθμούς (αν και σε πρώιμη μορφή) που θα χρησιμοποιηθούν λίγα χρόνια αργότερα για τη θεμελίωση του νέου τεκτονικού τύπου⁴⁷.

Έτσι, είναι ακριβές να πούμε ότι πολλοί εκ των βαθμών που ο Τύπος της Τελειοποίησης συμπεριλαμβάνει δεν ήταν άγνωστοι (άλλοι όσον αφορά στο όνομα, άλλοι όσον αφορά στο περιεχόμενό τους) στην Γαλλία κατά τον χρόνο της αναχώρησης του Morin για τις Δυτικές Ινδίες το 1761. Ο Jackson ορθώς υποθέτει⁴⁸ ότι ο Morin είχε πρόσβαση στα τυπικά των πρώτων 16 βαθμών και ενδεχομένως σε έναν

46. Σύμφωνα με τον Pierre Mollier «[...] μόνο τα τυπικά του Ιππότη του Καδώς στο χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου του 1764 και στο χειρόγραφο Francken περιέχουν ορισμένες εξαιρετικά χαρακτηριστικές λεπτομέρειες, όπως το αξιοσημείωτο λάθος που αναφέρει ότι ο Κλήμης VI (αντί για Κλήμης V) ήταν ο Πάπας που κατήγγησε το Τάγμα του Ναού, ή έναν περιεργό κατάλογο βιβλίων για την ιστορία των Ναϊτών.»

47. Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ο Βρετανός Alfred Irwin Sharp εστάλη από τη Βρετανική Κυβέρνηση στη Γαλλία και συχνά στα πλαίσια των καθηκόντων του επισκεπτόταν το Μπορντώ. Μετά τον πόλεμο έγινε μέλος της Στοάς *L'Anglaise 204* και εν συνεχεία Σεβασμός αυτής. Κατά την παραμονή του στη Γαλλία έλαβε από τον βιβλιοθηκάριο της Στοάς μία σειρά εγγράφων τα οποία αναφέρονταν στον Τεκτονισμό της πόλης και στους ανώτερους βαθμούς που αναπτύχθηκαν εκεί. Τα έγγραφα αυτά κατεγράφησαν και έγιναν γνωστά ως «*Συλλογή Sharp*». Το 1952 αγοράστηκαν από το Ύπατο Συμβούλιο της Νοτίου Δικαιοδοσίας. Για τα πλήρη κείμενα των εγγράφων αυτών Βλ. Latomia, 126-131, 2009.

48. Jackson A.C.F., ό.π., 50-51.

ή δύο ακόμα. Επομένως, όταν βρέθηκε στην Αμερική είχε μάλλον σχηματοποιημένη τη δομή των βαθμών της Τελειοποίησης (4^ο-14^ο) και, ενδεχομένως, των βαθμών του Πρίγκιπα της Ανατολής και του Πρίγκιπα της Ιερουσαλήμ (15^ο-16^ο) που στη Γαλλία εκπροσωπούσε το λεγόμενο «Κυρίαρχο Συμβούλιο των Αυτοκρατόρων της Ανατολής και Δύσεως»⁴⁹. Από αναφορές του de la Chaussée μαθαίνουμε ότι το 1762 στη Γαλλία λειτουργούσε και ο 17^ο βαθμός, του Ιππότη της Ανατολής και της Δύσεως, χωρίς όμως περαιτέρω λεπτομέρειες⁵⁰.

Όλοι σχεδόν οι βαθμοί, μέχρι και τον 14^ο αναφέρονταν στην παράδοση της

Σφραγίδες του διπλώματος που εδόθη από τον Étienne Morin στον Os-son de Verrière στις 26 Οκτωβρίου 1764.

ανέγερσης του Ναού του Σολομώντα, ενώ οι άλλες παραδόσεις προστίθενται με την εισαγωγή των επιγενομένων έντεκα βαθμών, μέχρι του 25^ο του Πρίγκιπα του Βασιλικού Μυστικού⁵¹, μετά το 1751. Μάλιστα, το Κυρίαρχο Μεγάλο Συμβούλιο του 25^{ου} βαθμού συνεστήθη το 1762 και υπό την Μεγάλη αυτού Γραμματεία λειτούργησαν δύο επιμέρους Συμβούλια στο Παρίσι και στο Μπορντώ. Μολονότι δε ο 18^{ος} βαθμός εθεωρείτο ως ο πλέον σημαντικός από τους ανώτερους βαθμούς και ήταν ήδη κατ' όνομα γνωστός από το 1750⁵², δεν υπάρχουν αναφορές περί της λειτουργίας του κατά την περίοδο αυτή και το ίδιο συμβαίνει τουλάχιστον μέχρι το 1765.

Αυτό πάντως, που μπορούμε να εξαγάγουμε ως συμπέρασμα είναι ότι τα θεμέλια όσων βαθμών εμπεριέχονται στον Τύπο του Morin και καταγράφονται από τον

49. Τα πρώτα χρόνια μετά το 1750 οι δύο κύριες σχολές «ανώτερων» βαθμών, ήτοι του Μπορντώ και των Παρισίων, απέδιδαν τον 15^ο βαθμό του «Ιππότη της Ανατολής», αλλά με διαφορετικό τυπικό. (Βλ. Λεφάκη Α.Κ., Ο Τύπος της Τελειοποίησης, Ερεδώμ, τ. 2-3, Απρίλιος 2014, 108.)

50. Jackson A.C.F., ό.π., 39.

51. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στον 25^ο βαθμό, του Υπερτάτου Πρίγκιπα του Βασιλικού Μυστικού. Το πρώτο τυπικό του βαθμού χρονολογείται από το 1768 και φέρει την ονομασία «*Ralliement des Princes Sublimes*», ήτοι «*Σύναξις των Υπερτάτων Ιπποτών*». Αρχικά, ήταν ο κατά σειρά 17^{ος} βαθμός του Τύπου και, χωρίς κάποια εξήγηση, μετατοπίστηκε ως 25^{ος}, μάλλον, λόγω του γεγονότος ότι σε αυτόν για πρώτη φορά γινόταν αναφορά στον Φρειδερίκο ΙΙ της Πρωσίας ως «*Μέγα Διδάσκαλο και Αρχιστράτηγο... των Υπερτάτων Πριγκήπων, των Ιπποτών του Αγίου Ανδρέα της Σκωτίας και πιστό φύλακα του Ναού*».

52. Η τοποθέτησή του στην 18^η θέση των βαθμών του Τύπου οφείλεται είτε σε αριθμοσοφική επιλογή είτε στο ότι κατά τον χρόνο της δημιουργίας του ήταν ο ανώτατος και με την πάροδο των ετών προστέθηκαν και άλλοι.

Francken, ετέθησαν στη Γαλλία και εν πολλοίς αναπτύχθηκαν εκεί. Μετά τους τρεις συμβολικούς βαθμούς, τους οποίους κανένα σύστημα «ανώτερων βαθμών» δεν άλλαξε, το πλέον κοινό θέμα στην επόμενη σειρά βαθμών ήταν οι διεργασίες για την ολοκλήρωση της ανέγερσης του Ναού μετά τον θάνατο του Χιράμ Αμπίφ. Ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό ήταν η εκλογή ενός αντικαταστάτη του Χιράμ. Αυτό έγινε με προφανή σκοπό να δημιουργηθεί η εντύπωση της ανωτερότητας κάποιων «εποπτικών βαθμών» προς χρήσιν της Γαλλικής αριστοκρατίας, προκειμένου να διαφυλαχθεί η θέση αυτών σε «ανώτερη βαθμίδα» από τους διδασκάλους τέκτονες και τους Σεβασμίους των συμβολικών Στοών. Όμως, αυτό δεν θεωρήθηκε αρκετό από τις ανώτερες τάξεις. Αναζήτησαν, διά των τεκτονικών βαθμών, ιπποτικές τιμές και τίτλους με σκοπό να παγιώσουν την κοινωνική τους υπεροχή έναντι των άλλων τεκτόνων. Προς τούτο, ενσωμάτωσαν τους λεγόμενους «Βαθμούς του Ζοροβάβελ»⁵³, στους οποίους ο απωλεσθείς, ως συνέπεια του θανάτου του Χιράμ, λόγος ανευρίσκεται. Αυτό οδήγησε σε μία νέα σειρά βαθμών όπου ο Ζοροβάβελ λαμβάνει την Τάξη της Ιπποσύνης στη Βαβυλώνα. Πρόκειται για βαθμούς που ήταν γνωστοί στο Παρίσι, στο Μπορντώ και αλλού στη Γαλλία, όπως επί παραδείγματι ο *Ιππότης της Ανατολής*, ο *Ιππότης του Ξίφους* ή *Ιππότης του Αετού*⁵⁴.

Ταυτόχρονα, μία ακόμη σειρά βαθμών, οι λεγόμενοι «βαθμοί της εκδικήσεως» («Élu degrés»), αναπτύχθηκαν εκ παραλλήλου, σύμφωνα με τους οποίους οι δολοφόνοι του Χιράμ συλλαμβάνονται και εκτελούνται ο ένας μετά τον άλλον. Καταβάλλεται δε μία προσπάθεια ώστε οι βαθμοί αυτοί να συνδεθούν με υψηλά ηθικά νοήματα, χωρίς όμως πάντοτε ιδιαίτερη επιτυχία, γεγονός που συντείνει στην όχι άμεση και μη καθολική αποδοχή τους⁵⁵. Εν πάση περιπτώσει οι βαθμοί αυτοί θεωρούνται ότι ολοκληρώνουν τον Χιραμικό μύθο.

Να ειπωθεί και τούτο: η εξέλιξη του μυητικού μορφώματος που ταυτοποιήθηκε υπό τον όρο «ανώτεροι βαθμοί» και περιλαμβάνει τους βαθμούς από τον 4^ο έως και τον 25^ο δεν εμφάνισε εξ αρχής μία εύτακτη μεθοδολογική και φιλοσοφική πρόοδο. Άλλωστε, όταν ο όρος «τελειοποίηση» ή «Στοά Τελειοποίησης» ξεκίνησε να χρησιμοποιείται στο Μπορντώ, στις αρχές του 1750, κατ' ουσίαν απηχούσε τη λειτουργία επτά ή οκτώ βαθμών πέραν αυτού του Διδασκάλου Τέκτονος (Les Élus Parfaits). Επίσης, σε αυτούς περιλαμβάνεται και ένας πρώιμος ιπποτικός βαθμός, του Ιππότη της Ανατολής. Στο Παρίσι, αντίθετα, καθώς και σε άλλα μέρη της Γαλλίας, ο όρος «τελειοποίηση» υιοθετήθηκε λίγα χρόνια αργότερα, ενώ πέραν του κύριου κορμού, οι βαθμοί της εκδικήσεως λειτούργησαν πιο συστηματικά, όπως και ο βαθμός του Ιππότη της Ανατολής αν και με σημαντικά διαφορετικό περιεχόμενο⁵⁶.

Επομένως, δεν υπάρχει ασφαλής κρίση προκειμένου να εκτιμήσουμε πως οι Morin και Francken ιεράρχησαν τους βαθμούς του τύπου. Επί της αρχής το

53. «Zorubabel degrees» Βλ. Mandleberg J., ό.π., 29.

54. Βλ. Jackson A.C.F., Rosicrucianism and its Effect on Craft Masonry, AQC, XC VII, 1984, 177.

55. Αν και πολλάκις οι βαθμοί αυτοί χρησιμοποιήθηκαν από τους πολέμιους του Τεκτονισμού για τη δημιουργία μυθευμάτων που στρέφονταν κατά των αρχών του Τάγματος, είναι αλήθεια, όμως, ότι η αισθητική του βαθμού, ιδίως λόγω της παράστασης του οικείου περιζώματος ενόχλησε και πολλούς τέκτονες.

56. Mandleberg J., ό.π., 29.

πρώτο τους μέλημα ήταν να ιεραρχήσουν το διαθέσιμο υλικό. Η ομογενοποίηση έγινε αργότερα και αυτό φαίνεται από τις διαφορές στα κείμενα των χειρογράφων από το χρονολογικά πρώτο έως το τελευταίο. Αξιοσημείωτη είναι και η άρνηση των συντακτών να αναφερθούν στους συμβολικούς βαθμούς προς αποφυγή προβλημάτων, μιας και την εποχή εκείνη εμείνετο η διαμάχη μεταξύ των Μεγάλων Στοών των Συγχρόνων και των Αρχαίων. Το γεγονός αυτό είχε το πλεονέκτημα οι βαθμοί να προσελκύνουν τέκτονες και από τις δύο αυτές Μεγάλες Στοές.

Ορισμένες πηγές αναφέρουν ότι το 1761 υφίστατο ο βαθμός του «Ιππότου

Δίπλωμα Ιππότου της Ανατολής, το οποίο εδόθη από τον Étienne Morin στον Alexis Delmas το 1767. Musée de la Franc-maçonnerie (GODF).

του Αετού» του οποίου οι μνημένοι έφεραν τον τίτλο του «Κραταιού Ιππότη Ροδοσταύρου». Είναι επίσης ιστορικά αποδεδειγμένο ότι ο Willermoz γνώριζε την ύπαρξη του βαθμού αυτού και ενδεχομένως χρησιμοποίησε αποσπάσματα από τη διδασκαλία που αναφερόταν στους Ιππότες του Αετού. Αξίζει να σημειωθεί ότι το έτος 1766 κυκλοφόρησε στη Γαλλία ένα αποκαλυπτικό κείμενο από τον M. de Bérage με τίτλο «*Les plus secrets mystères des hauts grades de la maçonnerie dévoilés*», στο οποίο γινόταν αναφορά σε ένα βαθμό με τον τίτλο «Πρίγκηψ του Ξίφους ή του Ρόδινου Σταυρού», ο οποίος όμως στην περιγραφή του ήταν τελείως διαφορετικός από αυτόν του Willermoz. Το συγκεκριμένο κείμενο είναι από τα πιο σημαντικά για την κατανόηση των απαρχών των βαθμών του Σκωτικού Τύπου από τους αντίστοιχους «ανώτερους» βαθμούς που αναπτύσσονταν εκείνη την εποχή στη Γαλλία⁵⁷.

Όσον αφορά στον βαθμό του Ιππότη Καδώς (24^{ος} στον Τύπο του Morin) υπάρχει μία σημείωση σε αμφοτέρω τα χειρόγραφα του 1771 και 1783 που λέει:

«ο Έπατος Μέγας Επιθεωρητής Etienne Morin, ιδρυτής της Στοάς Τελειοποιήσεως κ.λπ., κατά τη διάρκεια της συνεδρίας μίας Συνόδου Πριγκίπων του Βασιλικού Μυστικού που έλαβε χώρα στο Κίνγκστον της Ιαμαϊκής το τεκτονικό έτος 1769 ενημέρωσε τους Πρίγκιπες ότι προσφάτως προέκυψε μία αναταραχή στο Παρίσι, εγένετο δε σχετική έρευνα αναφορικά με το εάν αυτοί οι Τέκτονες που καλούν εαυτούς Ιππότες Καδώς είναι πράγματι Ιππότες του Ναού. Επομένως, ελήφθη η απόφαση κατά την Μεγάλη Συνέλευση του Βερολίνου και των Παρισίων, ότι ο βαθμός αυτός θα ονομάζεται του Λευκού και του Μέλανος Αετού κ.λπ., όπως αναφέρεται στον 24^ο βαθμό»⁵⁸.

Πράγματι, ο βαθμός του Καδώς δημιούργησε πολλά προβλήματα από το 1760 και μετά αφού το έτος εκείνο θεωρήθηκε καταδικαστέος από τη Μεγάλη Στοά της Γαλλίας και το Συμβούλιο των Ιπποτών της Ανατολής. Αυτή είναι η αναταραχή που μνημονεύεται στα χειρόγραφα από τον Francken, μολονότι το γεγονός αυτό δεν εμποδίζει τον Morin να συμπεριλάβει τον βαθμό στον Τύπο του. Να σημειωθεί, επίσης, ότι η αναφορά στην Μεγάλη Συνέλευση (Grand Communication) του Βερολίνου και των Παρισίων είναι προφανώς μυθική.

Η σχέση των Χειρογράφων Francken με τα Συντάγματα του 1762

Πολλοί τέκτονες συγγραφείς υιοθέτησαν ένα ακόμα στοιχείο του τεκτονικού μύθου που άπτεται της ζωής του Etienne Morin, ότι δηλαδή τα Μεγάλα Συντάγματα του 1762 εστάλησαν στον Morin από τη Γαλλία, μολονότι δεν υπάρχει καμία σχετική ένδειξη ούτε ιστορική απόδειξη του συνδέσμου που ο ίδιος αναφέρει ανάμεσα στις τεκτονικές οργανώσεις «ανώτερων βαθμών» της Γαλλίας και των αντιστοίχων του

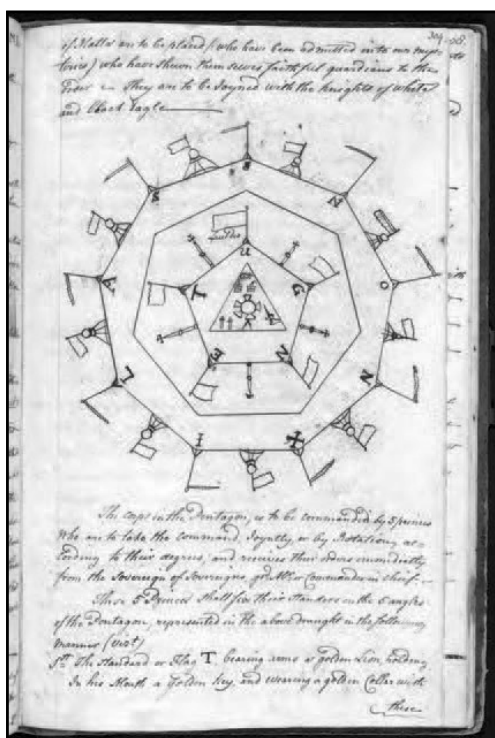
57. Βλ. αντί πολλών Λεφάκη Λ.Κ., Αράρ Δ., Οι απαρχές του βαθμού του Ροδοσταύρου στην Τεκτονική παράδοση, Ερεδώμ τ.1, 2012, 45 επ. Βλ. και Parker W.D., Brent Morris S., The Degree of Knight of the Sword and of Rose-Croix, Heredom, vol. 11, 2003.

58. Για το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική βλ. Jackson A.C.F., ό.π., 47.

Βερολίνου. Αυτή είναι, θεωρούμε, η απαρχή της παραδοσιακής σύνδεσης του Τύπου με τον Βασιλιά της Πρωσίας Φρειδερίκο. Πράγματι, ουδείς πλέον δύναται να αμφιβάλει ότι ο Φρειδερίκος είχε απολέσει το ενδιαφέρον του για τον Τεκτονισμό πολλά χρόνια πριν. Ομοίως, οι αναφορές στο προοίμιο ότι τα Συντάγματα συνεγράφησαν στο Παρίσι, το Μπορντώ και το Βερολίνο, είναι εξ ίσου μυθικές. Προς τούτοις, τείνουμε να θεωρήσουμε ότι η συγγραφή τους έλαβε χώρα στις Δυτικές Ινδίες από τον Morin και μόνον και, εν συνεχεία, κατεγράφη από τον Francken στα χειρόγρατά του.

Ποια είναι όμως η σχέση των Συνταγμάτων με τα Χειρόγραφα; Τόσο στο Χειρόγραφο του 1771, όσο και σε αυτό της Λαχώρης αναφέρονται ή εμπεριέχονται τα Συντάγματα του 1762. Η ημερομηνία όμως είναι μάλλον πλασματική, αφού αποδεδειγμένα το κείμενό τους βασίστηκε στα Συντάγματα και στους Κανονισμούς της Μεγάλης Στοάς της Γαλλίας του 1763 τα οποία έλαβε ο Morin ως Μέγας Επιθεωρητής⁵⁹. Το κείμενο είναι χωρισμένο σε δύο μέρη εκ των οποίων το πρώτο αφορά στη λειτουργία της Μεγάλης Στοάς ενώ το δεύτερο στις επί μέρους Στοές.

Τα «Συντάγματα και οι Κανονισμοί συνετάχθησαν υπό δεκατεσσάρων Επιτρόπων προς τούτο ορισθέντων υπό της Μεγάλης Στοάς της Γαλλίας την 3^η ημέρα της 3^{ης} εβδομάδος του 2^{ου} μηνός του τεκτονικού έτους 5763, προκειμένου να επιβλέπουν τις επιμέρους Στοές του Βασιλείου». Στο Χειρόγραφο του 1771 ο Francken ασχολείται με τα δύο αυτά θέματα, απλώς αντιστρέφει τη σειρά. Πάντως, τα δύο κείμενα είναι εντυπωσιακά σε ομοιότητες. Οι κύριες διαφορές είναι ότι το ένα αναφέρεται σε Συμβούλιο και το άλλο σε Μεγάλη Στοά, καθώς και οι σχετικές διαφορές σε τίτλους κ.λπ. Επομένως, μπορούμε, με ιστορική συνέπεια, να πούμε ότι τα Συντάγματα του 1762 βασιζονται στα Συντάγματα και τους Κανονισμούς της Μεγάλης Στοάς της Γαλλίας του 1763 και αυτό καθίσταται ευχερώς αντιληπτό από μία αντιπαραβολή των κειμένων⁶⁰, ενώ είναι επίσης λογικό να υποθέσουμε ότι αυτά δεν υφίσταντο μέχρι που το υλικό της Μεγάλης Στοάς κατέστη διαθέσιμο, σε κάθε περίπτωση δηλαδή μετά

Χειρόγραφο Francken του 1783 (25^{ος} βαθμός του Πρίγκιπος του Βασιλικού Μυστικού).

το 1763.

Ας επανέλθουμε στο ζήτημα της χρονολόγησης των Μεγάλων Συνταγμάτων

59. Λεφάκη Α.Κ., Ο Τύπος της Τελειοποίησης, Ερεδώμ, τ. 2-3. Απρίλιος 2014, 103.

60. Για την αντιπαραβολή βλ. αντί πολλών Jackson A.C.F., ό.π., 49, και Appendix V.

και την προφανή καινοτομία του συντάκτη να χρησιμοποιήσει το έτος 1762. Αν πράγματι ο Morin συνέταξε τα Συντάγματα, το σίγουρο είναι ότι δεν είχε λόγο να τα χρησιμοποιήσει μέχρι το 1767, όταν ο Francken κατ' εξουσιοδότηση συνέστησε μία Στοά Τελειοποιήσεως και ένα Συμβούλιο Πριγκίπων της Ιερουσαλήμ στην Αμερική. Ακόμα και τότε, βεβαίως, μόνο το δεύτερο μέρος (*Statutes and Regulation for Lodges of Perfection*) ήταν απαραίτητο. Όταν, όμως, το επόμενο έτος (1768) ο Morin εγκαθίδρυσε μία Σύνοδο Πριγκίπων του Βασιλικού Μυστικού στην Ιαμαϊκή, χρειαζόταν την ύπαρξη σημαντικών εγγράφων, όπως τα Συντάγματα του 1762, για να δείξει ότι είχε σχετική εξουσιοδότηση⁶¹.

Τα Χειρόγραφα της Λαχώρης και του 1771 δεν είναι πλήρη ως προς την αναφορά και την περιγραφή των βαθμών του υπό διαμόρφωση Τύπου. Αναμφισβήτητα, το Χειρόγραφο του 1783 είναι το αρτιότερο από τα χειρόγραφα που αποδίδονται στον Francken. Σε κάθε περίπτωση θεωρείτο πληρέστερο του Χειρογράφου του 1771, μιας και περιέχει τα τυπικά όλων των βαθμών του Τύπου της Τελειοποιήσεως. Το Χειρόγραφο του 1783 περιέχει, επίσης, ένα αντίγραφο της Χάρτας Λειτουργίας μίας Συνόδου Πριγκίπων του Βασιλικού Μυστικού, την οποία ο Morin εγκαθίδρυσε στην Ιαμαϊκή το 1770 (30 Απριλίου). Σκοπός της Συνόδου ήταν να επιβλέπει τη λειτουργία όλων των εργαστηρίων από του 4^{ου} έως και του 25^{ου} βαθμού.

Συγκριτικές παρατηρήσεις

Το Χειρόγραφο του 1771 διαφοροποιείται από τα άλλα τρία χειρόγραφα διότι εκ πρώτης φαίνεται να είναι γραμμένο από διαφορετικό χέρι και, βεβαίως, είναι το μόνον που δεν υπογράφεται από τον Henry Andrew Francken. Στο παρελθόν υποστηρίχθηκε η άποψη ότι γράφτηκε από άλλον ή ότι γράφτηκε από τον Francken με παραλλαγμένο τον γραφικό του χαρακτήρα, είτε επί τούτου είτε λόγω σωματικού ή ψυχικού τραύματος⁶². Αν ισχύει αυτό τότε το συγκεκριμένο χειρόγραφο ομοιάζει πολύ με το επονομαζόμενο «Χειρόγραφο της Ιαμαϊκής» (*Jamaica Manuscript*) το οποίο είναι χειρόγραφο πιστό αντίγραφο του Χειρογράφου του Francken διά χειρός διαφορετικού προσώπου⁶³.

Τα Χειρόγραφα του 1783, της Ηνωμένης Μεγάλης Στοάς και της Λαχώρης είναι του ίδιου μεγέθους και περιέχουν τον ίδιο αριθμό σελίδων, ενώ το πρώτο και το τρίτο έχουν και παρόμοια βιβλιοδεσία. Η βιβλιοδεσία ομοιάζει με αντίστοιχες που χρησιμοποιούνταν για τα αρχεία Δικαστηρίων ή Δημόσιων Υπηρεσιών. Επιπροσθέτως, το πρώτο και το τρίτο φέρουν το υδατογράφημα «G R» το οποίο υποδηλώνει «*Georgious Rex*» (*Βασιλεύς Γεώργιος*).

Γιατί καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το Χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου είναι προγενέστερο των αντίστοιχων Χειρογράφων Francken; Κατ' αρχάς, από το λογικό

61. Jackson A.C.F., ό.π., 50.

62. Την άποψη αυτή έχει υποστηρίξει ο Stephen Brent-Morris σε ομιλία του τον Μάιο του 2015 στη Χάγη.

63. Βλ. De Hoyos A., *Freemasonry's Royal Secret—The Jamaican Francken Manuscript on the High Degrees*, The Scottish Rite Research Society, 2014.

επιχείρημα ότι είναι συντεταγμένο στη γαλλική γλώσσα, ενώ τα υπόλοιπα στην αγγλική, ως απόρροια μετάφρασης του συντάκτη τους από γαλλικά κείμενα. Κατά δεύτερον, από την ίδια την παρατήρηση των κειμένων. Επί παραδείγματι, η αναφορά στο Χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου στον βαθμό του Ιππότη του Ηλίου παρουσιάζει τα εξής χαρακτηριστικά, ένα κεντραρισμένο κείμενο και αρκετές παράπλευρες σημειώσεις στα περιθώρια αριστερά και δεξιά. Όλα αυτά (κείμενο και σημειώσεις) έχουν ενοποιηθεί από τον Francken στα Χειρόγρατά του. Ο Brent–Morris πρόσφατα εξέφρασε την άποψη ότι το Χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου είναι κατά πάσα πιθανότητα το αρχέτυπο έγγραφο το οποίο χρησιμοποιήθηκε από τον Francken για τις κατά καιρούς μεταφράσεις των χειρογράφων του.

Άξιο λόγου είναι ότι κανένα Χειρόγραφο Francken δεν βρέθηκε εξ αρχής στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες εν πάση περιπτώσει διέθεταν αρκετές Στοές Τελειοποιήσεως (Charleston, Νέα Υόρκη, Πενσυλβανία, Φιλαδέλφεια). Αυτό μας οδηγεί στην υπόθεση ότι ο Francken συνέγραφε τα χειρόγραφα και –κατά πάσα πιθανότητα– τα πωλούσε σε Βρετανούς αξιωματικούς του Ναυτικού, οι οποίοι εν συνεχεία τα μετέφεραν στις Βρετανικές Νήσους, όπου βεβαίως δεν υπήρχαν Στοές Τελειοποιήσεως. Ενδεχομένως, λοιπόν, ο καλλιγράφος Francken αποζητούσε τη συλλογή ενός πρόσθετου εισοδήματος με τη δημιουργία χειρογράφων τα οποία συνέτασσε στα λευκά δεμένα βιβλία των τοπικών Δικαστηρίων και, εν συνεχεία, πωλούσε για να συμπληρώσει τα πενιχρά του οικονομικά.

Επιμύθιο

Ο Francken μετά τον θάνατο του Morin και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1780 συνέχισε να αναπτύσσει τον Τύπο και να διορίζει Μεγάλους Επιθεωρητές. Πάντως, πριν από τον θάνατό του, το έτος 1795, η κατάσταση με τους ανώτερους βαθμούς στις Δυτικές Ινδίες και τη Βόρεια Αμερική ήταν μάλλον χαοτική, αφού υπάρχει σημαντική έλλειψη κύριας οργανωτικής δομής. Πάντως, η καταγραφή του Τύπου στα χειρόγραφα από τον Francken ασφαλώς πρέπει να θεωρηθεί ως επιβοηθητική της ανάπτυξης του νέου Τύπου.

Σε όλα τα ζητήματα που γεννώνται αναφορικά με την καταγωγή των Χειρογράφων του Henry Andrew Francken εμφολωρεί η εξαιρετικά λογική ερώτηση: *ήταν τα χειρόγραφα η αποτύπωση ενός πρωτότυπου έργου που εμπνεύστηκε ο Morin (και ενδεχομένως τον συνέδραμε ο Francken) ή αποτελούν μια μετεγγραφή και ενδεχομένως πρωτογενή μετάφραση από την γαλλική προϋπαρχόντων τυπικών;* Μάλιστα, σημαντικοί Γάλλοι ιστορικοί⁶⁴ έχουν ευθέως θέσει το ερώτημα εάν το Χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου είναι το πρωτότυπο έγγραφο από το οποίο προέκυψαν εκ μετεγγραφής τα χειρόγραφα του Francken. Η πλέον ασφαλής υπόθεση που μπορούμε να κάνουμε είναι ότι *το Χειρόγραφο του Αγίου Δομίνικου απηχεί την κατάσταση του*

64. Βλ. Mollier P., The 1764 Santo Domingo Manuscript: A Reflection of the French original of the Francken Manuscript, *Ritual, Secrecy, and Civil Society*, Volume 2, Number 2, Winter 2014, 3.

υπό διαμόρφωση Τύπου της Τελειοποιήσεως σε ένα αρχικό στάδιο αυτού (γύρω στο 1764 όταν υπήρχαν μόνο 23 βαθμοί), πριν δηλαδή ο Étienne Morin προσθέσει και ολοκληρώσει τα τυπικά των 25 βαθμών (ανάμεσα στα έτη 1764–1768) και τα δώσει στον Henry Andrew Francken.

Εν πάση περιπτώσει οι βαθμοί της «Τελειοποιήσεως», όπως εμφανίζονται στα Χειρόγραφα του Francken ομοιάζουν πολύ με την ιεραρχική δομή των «ανώτερων βαθμών» που λειτουργούσαν στο Παρίσι, στο Μπορντώ και εν γένει στην ηπειρωτική Γαλλία στα τέλη της δεκαετίας του 1750 και στις αρχές της επόμενης. Αυτή τη δομή χρησιμοποίησε –κατά πάσα πιθανότητα– ο Morin στις Δυτικές Ινδίες λίγα χρόνια μετά και δημιούργησε τις βάσεις του Τύπου του. Η συμβολή του, όπως και η συμβολή αργότερα του Francken, δεν μπορεί να παραγνωριστεί, όμως η ιστορία ίσως ακόμα δεν έχει πει την τελευταία της λέξη, η δε μελέτη των νέων στοιχείων μπορεί να αναδείξει πτυχές που ακόμα δεν έχουμε επαρκώς αξιολογήσει. Ο Morin ήταν ένας εξαιρετικός συλλέκτης τυπικών, τη δομή των οποίων γνώριζε από την εποχή της δημιουργίας των «Elus Parfaits» στο Μπορντώ. Εκεί συγκεντρώθηκαν, ενδεχομένως, οι κατά την άποψη του Morin πιο αυθεντικοί «ανώτεροι βαθμοί» και εν συνεχεία δοκιμάστηκαν στην πράξη, με συνέπεια είκοσι χρόνια αργότερα να αποτελέσουν τη βάση του Τύπου του Βασιλικού Μυστικού. Αυτά τα τυπικά θα χρησιμοποιούσε ο Francken για τη σύνταξη των χειρογράφων του. Η περαιτέρω έρευνα των «εγγράφων Sharp» θα συνδράμει στη θεμελίωση ή την απόρριψη της θεώρησης αυτής.

Είναι εξαιρετικά πιθανό τα επόμενα χρόνια να ανευρεθούν και άλλα χειρόγραφα συντεταγμένα από τη γραφίδα του Henry Andrew Francken, ατάκτως ευρισκόμενα ή μη καταγεγραμμένα στα αρχεία κάποιας δημόσιας ή ιδιωτικής βιβλιοθήκης ή, ακόμα, και κρυμμένα, όπως ανέφερε πρόσφατα χαρακτηριστικά ο Brent–Morris, σε «κάποια μικρή σχολική ή ενοριακή βιβλιοθήκη του Αγίου Δομίνικου ή της Αϊτής». Το μόνον σίγουρο είναι ότι η συγκριτική επισκόπηση των χειρογράφων έχει πολλές πτυχές να αναδείξει προς όφελος της ιστορικής έρευνας του Αρχαίου και Αποδεδεγμένου Σκωτικού Τύπου.

Βιβλιογραφία

1. **Bernheim A.**, *Questions about Albany*, Heredom, vol 4, 1995 139–187.
2. **Bernheim A.**, *Notes on early Freemasonry in Bordeaux (1732-1769)*, *Ars Quatuor Coronatorum*, 101, 1988, 33–131.
3. **Bésuchet de Saunois J.–C.**, *Précis Historique de la Franc-maçonnerie*, vol. 1, Paris, 1829.
4. **Carr H.**, *The Early French Exposures 1737–1751*, London, 1971.
5. **Clausen H.C.**, *Clausen's Commentaries on Morals and Dogma*, Supreme Mother Council 33° Southern Jurisdiction, 1974.
6. **De Hoyos A.**, *Freemasonry's Royal Secret—The Jamaican Francken Manuscript on the High Degrees*, The Scottish Rite Research Society, 2014.
7. **De la Chaussée B.**, *Mémoire Justicatif du F.: de la Chaussée*, 1773.
8. **Folger R.B.**, *The Ancient and Accepted Scottish Rite in Thirty–Three Degrees*, New York, 1881.
9. **Fox William L.**, *Lodge of the Double-Headed Eagle: Two centuries of Scottish Rite Freemasonry in America's Southern Jurisdiction*, University of Arkansas Press, 1997.
10. **Ginette Er.**, *The Long Journey of the Masonic Camp*, *The Northern Light*, Publication of the Supreme Council, 33° – Northern Masonic Jurisdiction, August 2015, 14–17.

11. **Jackson A.C.F.**, *Rosicrucianism and its Effect on Craft Masonry*, *Ars Quatuor Coronatorum*, 97, 1984, 177.
12. **Jackson A.C.F.**, *Rose Croix*, rev. ed., A. Lewis, London, 1987.
13. **Hamill J.M.**, *A Third Francken MS of the Rite of Perfection*, *Ars Quatuor Coronatorum*, 97, 1984, 200.
14. **Hewitt A.R.**, *Another Francken Manuscript Rediscovered*, *Ars Quatuor Coronatorum*, 89, 1976, 208–209.
15. **Lantoine A.**, *Le Rite Écossais ancien et accepté*, 1930.
16. **Lindsay A.S.**, *Le Rite Écossais pour l'Écosse*, 1957.
17. **Mandleberg J.**, *Rose Croix Essays*, Lewis Masonic, 2005.
18. **Mollier P.**, *The 1764 Santo Domingo Manuscript: A Reflection of the French original of the Francken Manuscript*, *Ritual, Secrecy, and Civil Society*, Volume 2, Number 2, Winter 2014, 3.
19. **Mollier P.**, *Nouvelles Lumières sur la Patente Morin et le Rite de Perfection*, *Renaissance Traditionnelle*, 1997, 110.
20. **Mollier P.**, *Deux siècles de Rite Écossais Ancien Accepté en France*, Paris, Dervy, 2004.
21. **Mollier P.**, – **Léchelle J.**, *Le Manuscrit Saint-Domingue 1764 à la source du manuscrit Francken—I. Le grade de Maître Secret*, *Renaissance Traditionnelle*, 113, 1998, 31–45.
22. **Naudon P.**, *Nouvelles recherches sur les origines du Rite de Perfection*, *Travaux Villard de Honnecourt* 7, 1972, 71–76.
23. **Naudon P.**, *Histoire, Rituels, et Tuileur des Hauts-Grades Maçonniques*, *Le Rite Écossais Ancien et Accepté*, Dervy-Livres, Paris, 1978.
24. **Newbury G.A.**, *A History of the Supreme Council of 33° of the AASR of Freemasonry for the NMJ*, 1987.
25. **Parker W.D.** – **Brent Morris S.**, *The Degree of Knight of the Sword and of Rose-Croix*, *Heredom*, vol. 11, 2003.
26. **Richardson Wright**, *Freemasonry on the Island of Jamaica*, *Transactions of the American Lodge of Research*, vol. 3, no. 1, 1938–1939, 126–61.
27. **Sitwell N.S.H.**, *Some Mid-Eighteen Century French Manuscripts*, *Ars Quatuor Coronatorum*, 40, 1927.
28. **Trébuchet L.**, *De l'Écosse à l'Écossisme, fondements historiques du Rite Écossais Ancien Accepté*, t.2, *Floraison des grades écossais*, τόμος 1, 148–151 καθώς και τόμος 2, 683–931, Paris.
29. **Voorhis H.V.B.**, *The Story of the Scottish Rite of Freemasonry*, Richmond Virginia, revised edition, 1980.
30. **Waite A.E.**, *New Encyclopedia of Freemasonry*, 1921, 231-232
31. **Weil F.**, *La Franc-maçonnerie en France jusqu' en 1755*, *Transactions of the first International congress on the Enlightenment*, Institut et Musée Voltaire. Les Délices. Genève, 1963, 1787–1815.
32. **Λασπιάς Β.**, *Οι Ιστορικές μας Ρίζες*, *Ερεδώμ* τ. 1, Νοέμβριος 2012, 33–34.
33. **Λεφάκης Α.Κ.**, *Ο Τύπος της Τελειοποιήσεως*, *Ερεδώμ*, τ. 2–3, 2014, 97–110.
34. **Λεφάκης Α.Κ.** – **Αράρ Δ.**, *Οι απαρχές του βαθμού του Ροδοσταύρου στην Τεκτονική παράδοση*, *Ερεδώμ* τ. 1, 2012, 45–56.
35. **Λογοθέτης Μ.**, *Ο Αρχαίος και Αποδεδεγμένος Σκωτικός Τύπος*, Αθήναι, 1980.
36. **Ύπατον Συμβούλιον του 33° της Ελλάδος**, *Μεγάλα Συντάγματα του 1762 και του 1786 του Ελευθεροτεκτονισμού*, *Εν Κοιλάδι Ιλισού και Ανατολή Αθηνών*, 1986.